

ANALI Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku	Sv. 23	Str. 11-70	Osijek, 2007.
	Primljeno na sjednici Razreda za društvene znanosti 12. prosinca 2007.		

UDK: 27-726.2 Strossmayer, J.J.:35
353.2-05(497.525.2)

Prethodno priopćenje

STANISLAV MARIJANOVIĆ*

JOSIP JURAJ STROSSMAYER VELIKI ŽUPAN VIROVITIČKE ŽUPANIJE

Djelovanje biskupa kao velikog župana predstavljeno je na dokumentacijskoj razini u dvije cjeline.

Prvo, interpretacijom i prosudbom Strossmayerove ličnosti u hrvatskoj politici nakon bana Josipa Jelačića i političkoj funkciji velikog župana, prvog i jedinog na koju je bio postavljen carskim imenovanjem (5. siječnja 1861.) i kakvu je obnašao od tada i inauguracije (11. veljače 1861.) do neopozive pismene ostavke podnesene istom Veličanstvu, na hrvatskom jeziku i posredstvom bana Josipa Šokčevića (5. travnja 1862.), njezina prihvaćanja (24. travnja) i zaključne sjednice Velike skupštine (28. travnja 1862.). Njegovo političko djelovanje u tom vremenu i prostoru odvijalo se u Osijeku, ali i u Beču i Zagrebu, prvo na sjednicama Pojačanoga Carevinskog vijeća i Banske konferencije, pa Županijske skupštine i Hrvatskog sabora. Njegov se politički program dograđuje na Jelačićevo nasljeđe kao na pokretačku polugu, programski uzor i smjerodajni označitelj državne neovisnosti. Odvija se u komunikaciji s banom Josipom Šokčevićem i dvorskim kancelarom Ivanom Mažuranićem, postojanima u državotvornoj borbi za teritorijalnu cjelovitost i nepodčinjavanje Hrvatske u nastalim državnopravnim odnosima „zlokobne dvojbe“ ni Beču, ni Pešti. Iskazan je u temeljnim programskim dokumentima, i to saborskim i županijskim, ovima od nastupnog govora u Velikoj skupštini Virovitičke županije u Osijeku, prvih deputacijskih audijencija caru i kralju Franji Josipu I. i drugima, do naširoko obrazložene ostavke istom Veličanstvu, i oproštajne sjednice od županske stolice.

Drugo, uputnicom na uzajamnu prepisku s banom Šokčevićem, osvrtom na Strossmayerovo izvješće dvorskom kancelaru Mažuraniću i istom banu o Velikoj skupštini i zaključnim komentarom njegove ostavke, koju autor prilaže u autentičnom i integralnom tekstu.

* Prof. emer. Stanislav Marijanović, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 31000 Osijek, L. Jagera 9

PISANJE LIKA. Josip Juraj Strossmayer imenovan je đakovačko-srijemskim biskupom od cara Franje Josipa I. na prijedlog Ministarskog savjeta i bana Josipa Jelačića. To je carevo imenovanje potom i Strossmayerova konsekracija u Beču za bosanskoga ili đakovačkoga i srijemskog biskupa, bilo, po njemu, jedini dobitak i nagrada Hrvatskoj za Jelačićevo spašavanje Austrijske Carevine u godinama bečke i mađarske revolucije 1848. i 1849. Ujedno, u tom je naimenovanju viđen i početak izrastanja Strossmayera kao povijesne ličnosti nacionalne crkve, politike i kulture, označene takvom i od tadašnjih predvodnika hrvatskog naroda, Ljudevita Gaja i Josipa Jelačića, velikih Strossmayerovih uzora. Prva je čestitka i javna karakteristika bila Gajeva u „Narodnim novinama“ (23. studenoga 1849.): to je znamenito naimenovanje „u krugu domorodaca zagrebačkih radost prouzrokovalo“, pa Gaj stoga čestita ukupnoj domovini, posestrimi Slavoniji, đakovačkoj biskupiji, rodnom gradu Osijeku i dičnim roditeljima što takvog sina odgojiše, jer ga odlikuju — kako sutradan javlja dopisnik iz Beča (Stjepan Pejaković?) — rijetki darovi:

u njemu će sveta crkva mudrog poglavara, a zemljaci njegovi diku svoju imati. (...) Ovim je jedna velika želja iskrenih domorodaca ispunita, jer su rijetke sposobnosti, koje ovog krasnog muža kite. Zato veseli se mila Slavonijo ovom prihodu, raduj se đakovačka biskupijo, jer ti pravi čovjekoljubac dolazi!

No, na biskupa je osobito čuvstveno i motivacijski djelovalo banovo pozdravno pismo (od 30. studenoga): po svojim porukama i prosudbama pokazalo se znakovitim, i za njega programski smjeredajnim:

Presvętli Gospodine Biskupe!

Naimenovanje Vaše za biskupa đakovačkog već po naravi svojoj od velike je znamenitosti za me kao vęrhovnu glavu dęržave i naroda kojemu ste Vi sad jedan izmedju pęrvih dostojanstvenika postali. Kamo važnie pako dęluje na čuvstva moja, kad pomislim koliko se domovini našoj u Vami nada otvara. Odlično męsto, na koje Vas je carska milost pozvala, sgodnu Vam pruža priliku k uzdęržanju obćeg blagostanja monarkie, k usrećivanju naroda Vašega mnogo doprinęti. Vaša duševna svojstva, vaša čestita načela koja su Vam redkim mahom put do sjajne stolice vęrhovnog pastira prodęrla, služe nam za poručanstvo budućnosti dičnih dęlah Vaših pune.

Primite s ovim izraz čęstitanja i priateljskog pozdrava od mene, koj se svakomu dobitku naroda svoga iskreno radujem.

U Beču 30' Stud.(enoga) 1849.

Jelačić Ban¹

¹ Josip Juraj Strossmayer, *Izabrani književni i politički spisi, I. Govori. Memorandum ruskoj vladi.* Priredio Dubravko Jelčić. Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 56.

Ti odzivi nastupajućem Strossmayeru upućuju na njegovo polazište: dvije su povijesne ličnosti — Gaj, nositelj narodnoga i književnog preporoda, i Jelačić, „branitelj i spasitelj naroda“, i dva su središta — banski Zagreb i carski Beč, i dvije su ishodišne projekcije — austroslavizam i federalizam umjesto ilirizma, u kojima se od samog početka ogledala njegova ličnost i karijera, koja je bila pred njim. Njihovo „poručanstvo budućnosti“, pune dičnih djela — Strossmayerova je popudbina, koju je sobom prenio preko rodnog Osijeka u prijestolno Đakovo, u kojemu će doživotno stolovati, da ondje i formalno položi temelje nove Crkve, i onome što će doći, ako mu okolnosti budu bile sklone.

Bile su mu sklone u potonjim previšnjim postavljenjima: apostolski je vikar Katoličke crkve u Srbiji i rimski knez; pravi tajni savjetnik carev; predstavnik i izvanredni državni vijećnik Slavonije u Pojačanom Carevinskom vijeću u Beču; banski pozvanik u sazivima Banske konferencije u Zagrebu; naposljetku, postavljen je na čast i dostojanstvo velikog župana Virovitičke županije u Osijeku 1861. – 1862. godine. Tada je češće pribivao u rodnom gradu, njezinu sjedištu.

Ukupno je njegovo javno djelovanje prije toga bilo motivirano dvjema njegovim postuliranim krilaticama kao devizama: „Sve za vjeru i za domovinu!“, koju je proglasio u Beču, postavši biskupom, i nosio kao monogram na svojoj mitri, a drugu — „Prosvjetom k slobodi“ — začeo je 1852. u Osijeku, u političkom mrtvilo pod Bachom.² Osječki prosvjetni ferment potom je oplodio novim fondacijama na sjednicama Banske konferencije i Sabora kao političar, štoviše, kao sabornik-dobrotvor: pokretač osnivanja, utemeljitelj i pokrovitelj najviših institucija nacionalne kulture, Akademije znanosti i Sveučilišta u Zagrebu te širitelj kroatocentrične kulturalne i državotvorne svijesti. U tim su krilaticama sadržane značajke njegove ličnosti i ukupnoga dinamičnog djelovanja, a to su: čuvstvena aktivizacija kao moć prenošenja emocija, voljna motivacija praćena retoričkom ekspresijom kao snagom realizacije i liberalno-demokratska stajališta, temeljena na etičnosti i političkim tradicijama Trojedne Kraljevine, a federalističkom ustroju Austrijske Carevine. Preko njih njegova se ličnost velikog biskupa, političara i mecene personificira, odnosno individualiziraju se, tematski tipiziraju i prepoznaju načela kršćanske etičnosti, slavenske i južno-slavenske solidarnosti, ali i prohrvatska zagrebocentrična stajališta na kojima je Strossmayer u datom ozračju izgradio svoj lik, karakter, temperament i osobnost pojedinca-institucije.

² U rodnom gradu Strossmayer uspostavlja u prosvjetne svrhe prvu svoju „vječitu zakladu“ s glavnicom od 5.000 forinti u srebru, namijenjenu osječkoj gimnaziji i siromašnim učenicima. Uvjeren je da od narodnog prosvjećivanja vodi ka slobodi najkraći put.

BAN JOSIP JELAČIĆ — POKRETAČKA POLUGA. Na raskrižjima hrvatske političke i kulturne povijesti, đakovački biskup i veliki župan te trojica hrvatskih banova narodnjaka, Jelačić i Šokčević, potom i Mažuranić, uzvišene su ličnosti koje u panteonu hrvatskih velikana druge polovine 19. stoljeća nije moguće objasniti „jednom zauvijek“. Oni su predmet opsežno zamišljenoga projekta koji vodi *Corpus Strossmayeranum – Fontes*, sa segmentom „Strossmayer i hrvatski banovi“, a ovo je saopćenje njegova uža sastavnica. Povezuje ih jedinstvena ishodišna podloga iz koje je izveden i poseban položaj i koncepcija djelovanja jednoga prema drugom i svakoga od njih spram sebe, svoje domovine i Austrijske Carevine, između Zagreba, Beča i Pešte, na razdjelnici koja im je ograničavala sposobnosti u zaposjedanju sadašnjosti i budućnosti Hrvatske. Tu su razdjelnicu povjesničari nazvali „zlokobnom dvojbom“ pred „velikim silama“ i „gospodarećim vjetrom epohe“, koji je nakon neoapsolutizma, centralizma i vojnih poraza, potresao krošnjom ne samo Habsburške Monarhije, Hrvatske i Ugarske, nego i njihovom. Po njemu ni čovjek, pa bio on ban ili veliki župan Jelačićeve identifikacije, nije bio gospodar u vlastitoj kući.

Svima im je programski i smjerodajni označitelj u Narodnoj stranci, utemeljenoj na *Zahtěvanjima naroda* i Hrvatskom narodnom preporodu, koji je dobio Jelačića za bana i četrdesetosmaški Hrvatski sabor. Podsjetimo da je o stotoj obljetnici te revolucionarne 1848. njemački teoretičar Ernst Robert Curtius primijetio: „Velike su se povijesne koncepcije rađale upravo u vrijeme ratova i revolucija, kada se na tradiciju više nije moglo neupitno nadovezivati.“ A Strossmayer, Šokčević i Mažuranić, i ne samo oni, svoje su djelovanje u novim okolnostima pod Listopadskom diplomom 1860. i Veljačkim patentom 1861. nadovezivali na Jelačićevu bansku Hrvatsku kao ishodišnu podlogu i pokretačku polugu, na njezinu teritorijalnu cjelokupnost kao neporecivu svetinju i sveukupno pobjedničko časničko narodnjaštvo Jelačićevo. Sadržano i u titulaturi banskoj kao označitelju atributa hrvatske državnosti, a ne praznom imenu, postaje njihovo uporište i programska jezgra: on je ban Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, zapovjednik Vojne granice i gubernator Rijeke i Dalmacije, koji je i oteto Međimurje sjedinio s maticom Hrvatskom, pa su tako pod banskom zastavom ujedinjene sve hrvatske zemlje. Upozoravao je na „orijentalno pitanje“ i pobudio misao zbliženja s narodima naše krvi u Bosni. Bio je sklon i političkom savezu Trojednice s Vojvodinom i Slovenijom, a tijekom cijeloga života bio je privržen politici austroslavizma i federalizma kao uzdanici i jamcu slobode svih slavenskih naroda u ustavnoj Austriji.

Na programu oživotvorenja, obrane i sjedinjenja svih hrvatskih zemalja pod državoupravnom, pravosudnom i vojnom vlašću bana i Hrvatskog sabora, ni jedan od potonjih hrvatskih banova i narodnjaka nije domašio Jelačića. No, svaki ga je i u tome nasljedovao, i na svoj način dograđivao, nastavljajući njego-

ve inicijative na hrvatskom kulturnom bojištu kao Strossmayer ili „spašavao“ u degradiranosti kao banski namjesnik i ban Šokčević, ali i Mažuranić. Zapravo je Jelačić postao njihov uzor i živi spomenik, a njegovo djelo — oporukom, i njihovom međusobnom poveznicom. On je ukidanjem feudalizma doveo „treći stalež“ na društveno-političku pozornicu Hrvatske. Iste je 1848. imenovao pučanima Ivana Mažuranića za člana Banskog vijeća i banskog povjerenika u Primorju i gradu Rijeci s kotarom, „da spozna kako stvari ovdje stoje“, a kao izabranog zastupnika u prvi pravi narodni sabor i za saborskog perovođu. Stožerni dokument saborske 1848. *Manifest naroda hrvatsko-slavonskog*, njegovo je djelo; po banovoj je preporuci postao 1850. i zamjenikom vrhovnog tužitelja (generalnim prokuratorom) za Hrvatsku i Slavoniju u Beču. Josipa Jurja Strossmayera doveo je 1849. do biskupske stolice i uveo u krug svoje obitelji, a generala je Josipa Šokčevića od nevolje prihvatio 1858. za svoga pomoćnika i priznao kao banskog namjesnika. Samo su oni s njime kao rodonačelnikom mogli izraziti Jelačićev ponos što ih je „hrvatska majka u hrvatskoj domovini rodila“. U svojoj je banskoj instalaciji Šokčević 1861. prisegnuo na istom povijesnom mjestu istim tekstom Jelačićeve prisega, čak i pod zastavom — kopijom instalacijske zastave bana Jelačića.³ Njega je Strossmayer predložio caru za bana i pisao mu instalacijski govor u Jelačićevoj paradigmi, a on je caru predložio Strossmayera za velikog župana. Sva su trojica 1866. godine stajala pred otkrićem njegova spomenika na Jelačićevu trgu kao pred simbolom Zagreba i nacionalnim junakom čija je legenda u širokim krugovima nadživjela povijesno-političke promjene, kao i prosudbe od osvjetljenja do zamračenja, a spomenik od podizanja do uklanjanja, i ponovnog podizanja. Bez Jelačića, kao prvoga narodnog bana, ni jednoga se od njih ne bi moglo bez nanosa i dometanja u potpunosti personalizirati, kao ni svakoga od njih, bez međudnosa i kontaktnosti s drugima ispod i iznad sebe, već radi kontrasta i usporedbe.

Eto zato, pisanje Strossmayerova lika kao velikog župana otpočinje *Zahtjevanjima naroda* i banom Jelačićem, a završava s banom Šokčevićem i kancelarom Mažuranićem. Dokaze o njihovom doticanju, uzajamnom štovanju i u neslaganju, prožimanju njihovih političkih pogleda i djelotvornosti kulturnih programa, kao i prepoznavanju slike jednoga u drugom, potkrjepljujem — koliko je to potrebno — meritornom literaturom i izvornom, mahom novom i dosad neobjelodanjenom građom sadržanom u Strossmayerovoj korespondenciji sa sva tri bana, a ponajviše sa Šokčevićem. Neizručena javnosti, ona zadobiva na zanimljivosti, značenju i vrijednosti, po njima samima. Pronađena je u pismohrani Đakovačke biskupije (Strossmayer – Šokčević) ili pohranjena u Rijetkostima NSK (Strossmayer – Mažuranić) ili u fondovima Hrvatskog državnog arhiva

³ Usp. Jelena Borošak – Marijanović, *Prilog o povijesti banske vlasti (...)*. U: Hrvatski ban Josip Šokčević: Zbornik radova, Zagreb – Vinkovci, 2000., str. 86.

u Zagrebu, a pokriva vremenski raspon od 1848. do Mažuranićeve smrti 1890. godine. U njoj se zrcale njihovi narodnjački i neodvisni politički i kulturni programi u hrvatskom, južnoslavenskom i europskom prostoru, ali i ustavna ograničenja za moguća rješenja gorućih pitanja državnopravnog položaja, teritorijalnog integriteta i autonomnosti Hrvatske u hegemonističkim centrima ekspanzivne moći, Beču i Pešti, da bi bilo više jedinstva i realnih pretpostavki za ostvarivanje uvjeta pod kojima se Strossmayer prihvatio velikožupanskog položaja. U njima je sadržan i karakter njihove političnosti, duhovnih i etičkih načela, tj. razlozi podnošenja njihovih ostavki kao pripadnikâ „trećega staleža“: Strossmayerove kao velikog župana 1862., Mažuranićeve kao kancelara 1865., a hrvatskih banova Šokčevića i Mažuranića 1867. i 1880. — jer im je ipak i iznad svega „srce skroz i naskroz patriotično bilo“. Možda bi se na svakoga od njih kao političara moglo protegnuti i Jelačićevo gorko čuvstvo izoliranosti zbog postupnog degradiranja njegove banske časti na ulogu figure, izrečeno pod apsolutizmom, a citirano od njegova memoarista podmaršala Josipa Neustädtera, kao banov epilog: *Ubila me Austrija u koju sam vjerovao!*⁴

O onovremenom Strossmayerovu političkom aktivizmu, svedenom na jedinstvenu misao-voditeljicu, na njegovu stalno pokretnu motivaciju i politička stajališta zastupana na Pojačanom Carevinskom vijeću, potom u Banskim konferencijama i Hrvatskom saboru u cikle dvije godine županstva, zaključno i utemeljeno svjedoči kanonik Milko Cepelić, dugogodišnji Strossmayerov tajnik, koji je bio u potpunosti upoznat s biskupovim idejama: „Ovdje ćemo samo reći da je biskup od početka javnoga rada svog, počam od 1860. pak do danas pred očima imao uvijek jednu ciel, jednu svrhu, a ta je: *ujedinjenje hrvatskih zemalja u jednu Hrvatsku, te državnu samostalnost Hrvatske u okviru habsburške monarhije*. To je njegov politički alfa i omega od kako je počeo glavom svojom misliti; to je on izjavio i u pojačanom carevinskom vijeću [u Beču] a to se može kao na dlanu čitati i razabirati iz svih sjajnih govora njegovih. (...) Njega pogled nije nigda zanašao ni na Beč, ni na Peštu, ni na Beograd — kako to neki hoće — nego je on gledao jedino i samo na Zagreb. Njemu je samosvojnost Hrvatske, njemu je državno pravo Hrvatske tako sveto i tako milo kao vlastita duša njegova. (...) Protivno od svega toga, što smo rekli, ne može nitko dokazati.“⁵

OŽIVOTVORENJE ŽUPANIJA. Ustavnoopravni ustroj, oživotvorenje i ponovno uspostavljanje autonomnih županija u Trojednoj Kraljevini pod hrvat-

⁴ Joanna R a p a c k a, *Jelačić, Josip*. U: Leksikon hrvatskih tradicija, Matica hrvatska, Zagreb, 2002., str. 69.

⁵ Milko C e p e l i ć – Matija P a v i ć, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850. – 1900.* Zagreb, 1900. – 1904., str. 428. Tekst je Cepelićev, kao i svi u suautorskoj knjizi objavljeni na str. 27. – 37., 326. – 812. i 847. – 935. Na svom primjerku označio ih je sam M. Cepelić. Sve ostalo napisao je Pavić.

skim imenom, uredovnim jezikom i samoupravom u njihovu povijesnom opsegu i djelokrugu star je koliko i ustavni državopravni život Jelačićeve Hrvatske, iako njegova povijest seže u doba narodnih vladara. Utemeljen je u člancima *Zahtjevanja naroda*, usvojenim jednoglasnim isklikom Velike narodne skupštine, održane u Zagrebu 25. ožujka 1848. Svi, njih trideset, čine kao jedinstvena cjelina izraziti politički program, koji traži: Jelačića za bana, sazivanje Hrvatskog sabora, sjedinjenje Dalmacije i hrvatskih zemalja i političku upravu u Vojnoj krajini, državnu vladu, uvođenje narodnog jezika kao službenog, utemeljenje sveučilišta u Zagrebu, građanske slobode, narodnu vojsku u svojim granicama, a između ostalog u 28. članku:

Da se staro ime županiah povrati i da se uvede po starinskom načinu, a na novom temelju sadašnje slobode.

Sve te zahtjeve svojim zaključcima u petnaest članaka utvrđuje i prvi saziv Hrvatskog sabora u lipnju i srpnju 1848., a u članku XI. o „odnošenju sproću Ugarske i Austrije“, posebno:

Da narod Trojedne Kraljevine požezku, vërovitičku i srëmsku županiju, kao i graničarske regimente, gradišku, brodsku i [petro]varadinsku, pod imenom dolnje Slavonije poznate, nemanje i kotare, rëčki, bakarski i primorski ili vinodolski smatra kao cëloviti dio Trojedne Kraljevine, i da ih kao svoje suprot svakom makar kojega protivnika nasertanju krepko čuvati i braniti.⁶

A u članku XV. točka 7 imenovan je i saborski Odbor za uređenje županija.

Pod „nesmiljem i samosiljem“ (Strossmayer) Bachove neustavne, policijske, birokratske i germanizatske vladavine, ni za kakvo osamostaljivanje hrvatske državnosti u Carevini nije bilo mjesta: raspušteno Bansko vijeće pretvoreno je u C. kr. Namjesništvo (K. k. Stadthalterei), podređeno bečkoj vladi (26. veljače 1850.), ukinute su županijske skupštine sa svojom nestaleškom samoupravom (u lipnju 1850.), potom su opet vraćene (1854.) kao neautonomne i njemačke (Esseger Comitāt i dr.) sa staleškim vrhovnim županom (K. k. Obergespan), a raspale su se u kotare kojima upravljaju C. kr. podžupani. Bachov je sustav ukinuo i Oktroirani ustav (31. prosinca 1851.), raspušten je bio i Hrvatski sabor, a zabranjena je i trobojnica kao simbol hrvatske državnosti i časti, ali je instalirana crno-žuta, dok je službenim jezikom proglašen njemački. Zavladao je grobni muk i opsadno stanje od tuđih pridošlica u javnom životu. Na raskrižju s carem i bečkim dvorom našao se i biskup Strossmayer došavši o Uskršu 1858. u Beč pred svog cara kao njegov pravi tajni savjetnik. Ali na carev upit: „Kako stoje

⁶ Josip Neustädter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od 1848.* 1. svezak. Priredio dr. Igor Gostl, Školska knjiga, Zagreb, 1994., str. 481. i 505.

prilike tamo u Hrvatskoj?“ odgovorio mu je bez ustezanja, uvijek čuvstveno preosjetljiv na gušenje materinskog glasa „milog jezika mog“:

Narod je vrlo nezadovoljan, što se na silu uvlači njemački jezik u škole i urede, upravo kao prije 1848. magjarski. Na što će mu car, položivši desnu ruku na srce: „Bini ch doch nicht ein deutscher Prinz!“⁷

Ipak, Franjo Josip I. bio je i hrvatski kralj: političkim slomom Bachova apsolutizma i povratkom ustavnog stanja uslijedila je decentralizacija, politička, zakonodavna i upravna, jer više nije bilo narodnih predstavničkih tijela ni hrvatsko-slavonskih ustanova. Sve ukinuto moralo se ponovno uspostaviti, da bi i županijski sustav opet zaživio ustavnim životom. Svaki od velike trojice, vrijedan da stupi pred oči Europe, participirao je u tome. Prvo u Pojačanom Carevinskom vijeću u Beču (zasijeda ono od 31. svibnja do 28. rujna 1860.), koje se založilo za federativno uređenje Austrijske Carevine, priznavanje povijesnopolitičkih individualiteta Hrvatske i krunskih zemalja, njihovih naroda i jezika. Taj se sveopći politički i parlamentarni forum Carevine mora smatrati ustavotvornom prethodnicom Listopadske diplome, eminentno ustavne povelje (s nadnevkom 20. listopada 1860.): njome je Hrvatskoj vraćen ustav, a federalistima na vlasti, Agenoru Goluchowskom i Johannu B. Rechbergu, inače sklonima Strossmayeru, otvoren je put za federalistički ustroj Carevine sa središnjim parlamentom.⁸ Pod njezinim je dojmom ban Šokčević pisao Strossmayeru (Zagreb, 27. listopada 1860.):

Najzad je izrečena velika riječ, te su doista uslijedile koncesije na tako opsežan način, da su morale zadovoljiti i najodvažnija očekivanja. Hrvatska će dobiti sve što je priznato i Mađarskoj, kad to izreče Hrvatski sabor. (...) Računam na pomoć valjanih pravednika, muževnih domoljuba, među kojima Vi, veleštovani prijatelju, zauzimate najviši položaj.⁹

⁷ „Ta nisam li ja njemački princ!“ Usp. S. M a r i j a n o v i ć, *Strossmayer, Hrvatska i Europa 19. stoljeća*. Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru, HAZU, Zagreb, 1997., str. 97. – 110., citat 103.

⁸ Prvi, ministar unutrašnjih poslova Goluchowski, predložiti će Strossmayera caru za izvanrednoga državnog savjetnika u Vijeću, a drugome, ministru inozemnih poslova Rechbergu, izložiti će Strossmayer uvjete pod kojima će primiti čast velikog župana. Nažalost, Goluchowski će podnijeti ostavku 11. XII. 1860., a Rechberg 5. II. 1861., jer nisu mogli zapriječiti donošenje Veljačkog patenta s nastupajućim ministrom predsjednikom Antonom Schmerlingom i obnovom austrocentrizma.

⁹ Prepiska Strossmayer – Šokčević, Dijacezanski arhiv Đakovo. Pismo je pisano njemačkim jezikom i rukopisnom goticom, kao i većina ove prepiske, jer Šokčević nije bio siguran u znanju

Činilo se tada budućim velikim županima i istaknutim narodnjačkim demokratima, Strossmayeru, Ivanu Kukuljeviću i Ljudevitu Vukotinoviću, s banskim vijećnikom Mažuranićem, „da će se želje njihove ispuniti još izdašnije nego 1848-ga ljeta“.¹⁰

Tražene su i zadobivene te koncesije i uspostavljena su iz ustavne povelje izvedena nacionalna legislativna tijela s pragmatičnim državnim ovlastima: Banska konferencija (sazivana od 26. listopada 1860.), potom — na njezin zahtjev — i Hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij u Beču (5. prosinca 1860.), „povišen“ u Hrvatsku dvorsku kancelariju (20. studenoga 1861.), na čelu s kancelarom Mažuranićem. Na predstavku Banske konferencije, izložene caru od izaslanstva predvođenog banom i Strossmayerom (2. prosinca 1861.), i datim ovlastima, carevim reskriptom, predsjedniku dikasterija Mažuranić je izradio od vladara traženi *Naputak za privremeno uredjenje županijah, slobodnih kraljevskih gradovah, slobodnih kotarah, povlaštenih trgovištah i seoskih općinah u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*. Car je izdao i nalog budućem hrvatsko-slavonskom kancelaru (opet Mažuraniću) da predloži i podastre na previšnje imenovanje za velike župane one osobe koje će Banska konferencija označiti. Mažuranić je predložio Konferenciji listu s imenima budućih velikih župana, usuglašenu s ministarskim vijećem u Beču (ministrom Rechbergom). Ona je *Naputak* i predloženu listu prihvatila te podnijela caru i kralju na potvrdu. Previšnjom sankcijom hrvatske su županije ponovno oživotvorene kao ustavne, a veliki župani imenovani (5. siječnja 1861.). Njihova su imena objavljena u „Pozoru“ slijedom u listini: Ivan Nep. grof Erdödy, veliki župan varaždinski; Ivan Kukuljević Sakcinski, zagrebački; Ljudevit Farkaš Vukotinović, križevački; Julio grof Janković Daruvarski, požeški; biskup Josip Juraj Strossmayer, virovitički; Petar grof Pejacsevich, srijemski i Bartol vitez Zmaić Svetoivanski, riječki. Trenutak je bio povijestan, a njihova imena ne manje velika: „pobudiše obću senzaciju u narodu“.¹¹ Naročito, Kukuljević i Janković, a s najvećim ushitom Strossmayer, koji je „sve više začaravao narodnu dušu“.¹² Ponajprije u Pojačanom Carevinskom vijeću u Beču, u kojemu se autoritativno i oratorski dojmljivo, na kultiviranom njemačkom jeziku i *via facti*, zalagao za ponovno uvođenje hrvatskog jezika kao službenog, a osobito za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom (25. rujna 1860.). Oponirajući Franu conte Borelliju,

i pisanju hrvatskim jezikom. Većinu su pisama transliterirali dr. sc. Stjepan Sršan i prof. dr. sc. Velimir Petrović, a preveo dr. sc. Tihomir Živić. Svakomu ponaosob moja zahvalnost.

¹⁰ Ljudevit V u k o t i n o v i ć, *Kratke crtice iz moga života*. Autograf, Arhiv HAZU, XV – 17/C-01.

¹¹ Martin P o l i ć, *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Dio prvi: od godine 1860. do godine 1867. Zagreb, 1899., str. 14.

¹² Isto.

predstavniku Dalmacije, da tomu nije vrijeme, da političke podrške — njegove i autonomaša — a ni simpatija tomu sjedinjenju u javnosti nema, uzvratilo je besjedom koja je uzbudila i pokrenula duhove Carevine i cjelokupne hrvatske javnosti kao središnji događaj. Rekao je, između ostalog:

A tko hoće da vidi pravu simpatiju za Hrvate i Slavonce, taj neka ide među onih 400.000 Slavena dalmatinskih, koji govore jedan isti jezik s nama, koji su toliko godina bili s nama u savezu, pa neka upita svakoga, kojega bude od tih 400.000 sastati: „Što si ti, kojim jezikom govoriš?“ pa će mu odgovoriti: „Ja sam Hrvat, hrvatski govorim.“

Ovako živi historička istina o duhu naroda, te on zna kuda spada.¹³

Tim je govorom Strossmayer definitivno ušao u politički život Austrijske Carevine i Trojedne Kraljevine, postavio osnovu hrvatskoj Narodnoj stranci u Dalmaciji i prvi pokrenuo hrvatsko-dalmatinski narodni preporod na put sjedinjenju kao narodne svetinje. Pitanje sjedinjenja postat će od tada glavna zadaća hrvatske politike do kraja Prvoga svjetskog rata.

Još veće je uzbuđenje i sveopće priznanje zadobio u Banskoj konferenciji 10. prosinca 1860., kada je ban pročitao carev reskript koji „hrvatsko-slavonski“ jezik proglašuje službenim i upravnim, a sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom nagovještuje mogućim. Da ovdjekovjeći uspomenu na taj dan, Strossmayer banu Šokčeviću uručuje zakladni list na 50.000 forinti, i to 30.000 u hrvatsko-slavonskim rasteretnim obveznicama i 20.000 srebra u gotovu novcu a. vr. za osnivanje Akademije znanosti i umjetnosti, a budućem je Saboru Trojedne Kraljevine preporučio da taj prijedlog prihvati. Proširena i zanosnim Strossmayerovim govorom *O potrebi akademije i sveučilišta u Zagrebu*, na IX. sjednici obnovljenoga Hrvatskog sabora (29. travnja 1861.), ta besjeda ubraja se među najjednodušnije popraćene prijedloge koji su ikada u Hrvatskom saboru prihvaćeni, a izazvala je zanos i brojne nadarbine drugih zastupnika, ali i nezapamćen odziv javnosti kao niti jedan drugi, i zadobila trajnu saborsku zaštitu, a Strossmayer i status Akademijina pokrovitelja. Tako je s njom, zahvaljujući Strossmayerovu snažnom impulsu, napokon zaživio Derkosov *Genius patriae*, probuđen jedinstvenim književnim jezikom kojim se u „slavnom gradu Zagrebu“ ima pisati znanost za sve hrvatske zemlje i za cijelo jugoslavjanstvo na korist svih Slavena.¹⁴

¹³ Milko Čepelić – Matija Pavić, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850. – 1900.* Zagreb, 1900. – 1904., str. 441.

¹⁴ U svom saborskom govoru o Akademiji, Strossmayer ju redovito naziva *akademija znanostih*, nikad *jugoslavenska*. Tako je nazvana zaključkom Sabora, na prijedlog Ljudevita Vukotinića, velikog župana križevačkog.

Još je s jednim važnim priznanjem Strossmayer počašćen kada je kao veliki župan bio zamoljen da primi kumstvo i posveti novu zastavu s grbom Riječke županije, njezinim zaključkom od 19. veljače 1862. Došao mu je s osobitim pozivnim pismom koje ga nije ostavilo ravnodušnim, jer ga je sastavio sam Ante Starčević, tada veliki bilježnik Riječke županije. U tom retorički sročenom i lirski intoniranom pozivu Starčević svrstava Strossmayera među zaslužne prve obnovitelje hrvatskih županija i otadžbenike koji u nevoljna vremena, znanjem i pomnjom, unatoč zaprekama, pospješuju napredak, razvijajući i obnovljeni život u županijama Trojedne Kraljevine. On piše:

Vašemu, preuzvišeni gospodine, otačbeničtvu zahvaljuje naš narod ponajviše i današnju polakšicu u obćenju i sastajanju municipalnu, (...) polakšicu koja danas samo kao vrutak romoni, nu iz koje se — nada nam je — bude velika reka slobode, sreće, ustavnosti razviti. Po otačbeničkom zatočničtvu Vaše preuzvišenosti ponovljene su županije u našoj kraljevini, te na mesta nekadašnje županije Severinske uskersnula je naša županija Rečka. Ona županija, buduć ju tuđinstvo zavrgho i odgojivalo, za zlu kob ...¹⁵

Pod auspicijama Listopadske diplome, Banskih konferencija, Hrvatske dvorske kancelarije i ponovno otvorenih vrata Hrvatskog sabora, uspostavljen je političko-upravni i ustavno-pravni državni poredak koji je Hrvatsku trajno oslobodio crkvenoga, upravnoga, školsko-prosvjetnoga i sudbenoga ugarskog vrhovništva. Ban, biskup i kancelar posijali su sjeme iz kojega je nikla snaga hrvatske svijesti, politička, materijalna i etička. Bez poznavanja vidljivih posljedica tih krupnih promjena — procijenit će Ferdo Šišić — „ne da se ni pomišljati sve ono što se dogodilo od šezdesetih godina hrvatskom narodu ne samo na kulturnom nego i na političkom polju“. Iz njih se „diže gorostasni lik đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera“.¹⁶ Kao takav, bit će u Osijeku dočekan, slavljem i svečano instaliran kao novi veliki župan, nakon biskupske i na političku stolicu, prvu, a valjda i jedinu na koju će biti „umješten“, ili koju je obnašao jedan rođeni Osječanin.¹⁷ Na obje ga je pozvala ista carska milost, više iz svo-

¹⁵ Milan M a r j a n o v i ć, *Rijeka od 1860. do 1918.* Rijeka zbornik, Matica hrvatska, Zagreb 1953., str. 219, b. 1. — Pismo, pisano ekavski, objavio je F. Šišić 1934. Županiju severinsku obnovila je carica Marija Terezija 1777., nakon što je Rijeku s lukom i kotarom utjelovila Kraljevini Hrvatskoj. Posvetu je obavio Strossmayer uz svečanu besjedu 2. rujna 1862. na Grobničkom polju pred 10.000 ljudi, „što je izazvalo u narodu veliko zadovoljstvo“, ali i demonstracije „italianissime“, „fiumanissime“ i „ungareza“ u gradu, koji su povorku i Strossmayerovu kočiju u povratku zasuli kamenjem, pa je ban Šokčević proglasio opasno stanje.

¹⁶ Ferdo Š i š i ć, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda.* Matica hrvatska, Zagreb, 1962., str. 432.

¹⁷ U pismu od 5. veljače 1861. Šokčević će „visoko cijenjenom prijatelju“ ponoviti: „Vrlo me obradovao [Vaš] sjajan doček u Osijeku“.

jih razloga nego od njegove volje, ovaj put možda i zato što je svoje Osječane poznavao „odgovarajuće“ dobro, od Jelačićevih i Kossuthovih vremena, i zato što ih sve njihov „prvi sin“ u svemu nadvisuje i „trećim“ geslom: „Dobra misao, dobra riječ, dobro djelo“.

VELIKI ŽUPAN VIROVITIČKE ŽUPANIJE. Iskustvo omraženoga Bachova apsolutizma učinilo je Hrvatsku podatnijom prema Ugarskoj, a ovu osionijom prema Beču, i „nesitijom“ prema njoj. Jedanaest će ugarskih županija postavljati pitanje svoje protuustavne „okrnjenosti“, a sam parlament, inače tolerantnog Ferenc Deáka, koji je tvrdio da Hrvatska nikad nije bila utjelovljena Ugarskoj, sada će adresom zahtijevati (1861.) njezinu cjelokupnost: da car (intitulirat će ga „gospodar“) ponovno sankcionira ugarske zakone iz ljute 1848., da cijela Hrvatska šalje svoje zastupnike u Peštu, da joj se vrata silom odcijepljene tri slavonske županije, cijela Slavonija i Srijem, Rijeka s Primorjem, Međimurje itd. I tako valja razumjeti Strossmayerovu veležupansku „ljubav prema domovini“ i „vladaru mome“, izricanu besjedama u slavu ustavnosti na pripremljenoj županijskoj konferenciji 31. siječnja, pa na instalacijskoj 11. veljače 1861., a ponovljenu, na kraju, i u svojoj ostavci banu i kancelaru Mažuraniću i samom caru 5. travnja 1862. godine:

Svietlosti Vašoj bit će po svoj prilici poznato, da sam ja čast velikog župana pod nekih samo uvjetih primio. Ja sam te uvjete otvoreno ministru izvanjskih poslova odkrio s' namjerom, da jih najvišjemu mjestu do znanja stavi.¹⁸

Izmed tih uvjeta bitni je uvjet bio, da se stare rane naše domovine po mogućnosti izciele, da se državnom posjedu našem sve one česti povrate, koje danas vlada povratiti more, a koje je nepravедnost i neprijatnost prošlih vremena od domovine naše odtrgla.¹⁹

Više se „krunskih“ razloga Strossmayerovu imenovanju steklo u njegovu nastupu i čulnoj aktivizaciji, da mu bude npr. određeno da upravo on, neplemeniti, instalira Petra grofa Pejacevicha u čast velikog župana Srijemske županije, koji je prije njega u Osijeku pod Bachom županovao (kao Obergespan Esseger Comitata žario), a još prije u zakorjele mađzarone svrstan bio. I te kako je znao da je ban Jelačić morao s vojnom asistencijom suzbiti mađarsku agitaciju i Slavoniju s Osijekom čvrsto svezati s materom zemljom, kao i to da je njegov Jelačić ban u Osijeku sa salvama i slavama, kao i on, dočekan bio (25. rujna

¹⁸ Tada i ministru-supredujedniku Johannu B. Rechbergu, predmnijevam 3. ili 4. prosinca 1860. u ministarskom vijeću u Beču, za vijećanja s budućim velikim županima uključenim u Šokčeviću regnikolarnu deputaciju.

¹⁹ Usp. *Prilog*.

1851.), kada je nesložnim Osječanima besjedio: „Sloga od Boga, nesloga od zloga!“ i zato im preporučio: „vjernost prama caru, vjernost prama domovini, a slogu i ljubav međusobno da imate; ta mi smo svi jednog Boga sini, mi svi imamo jednog Cara, jednu domovinu, a Vi imate jednog u meni vašeg Bana.“²⁰

Bio je to *procédé* kao i zaštitni znak Strossmayerove svečane instalacije. Predinstalacijska konferencija, sazvana 31. siječnja 1861., bila je Strossmayeru potrebna ne samo kao priprema instalacijskoj. Objavljeno je, istina, i to ovjerom svih potankosti *Reda umještenja*.²¹ Važnije je, međutim, bilo svojim govorničkim nastupom pridobiti sve nesložne na slogu, jer je imao pred očima sve staleže i redove, od aristokrata („arista“), Nijemaca, Mađara, madžarona, „sinova dviju domovina“, koji su za Kossutha osvajali Osijek, unosili razdor, bili od Jelačićeva Banskog vijeća ili od prijekog suda osuđeni, prognani, lišeni građanskih prava,²² do onih domorodaca, vijećnika, običnih građana i jelačićevaca, koji su kao i Strossmayerov otac morali izbjeći iz Osijeka, bili čak osuđeni u izbjeglištvu na smrt vješanjem, a sada stoje, i stajat će pred njim i na instalacijski dan.²³ Zato su i njegovi govori, ovaj „konferencijski“, i onaj inauguralni što ga sprema, prava mjera njegove ličnosti, etičnosti, demokratičnosti i veličine, koja vodi izmirenju, jedinstvu, emocijama pregaranja i ljubavi za jednu Hrvatsku u Slavoniji i odanosti jednom caru i kralju. Znao je vladati tim tako potrebnim čuvstvima: da se sačuva voljna motivacija za ubuduće, da se ostvari već u Beču najavljeni program, ali i dostojanstvo reda i mira kojim se odlikuju ove svenarodne županijske skupštine. Tako je znao govoriti Jelačić, a moć vladanja ljudima retoričkom ekspresijom osobito je odlikovala njihova velikog župana, već proslavljenog u Beču na Pojačanom Carevinskom vijeću, gdje su ga sami Mađari proglasili *zlatoustim*. Zato su ga izaslanici rodnoga grada, kada se lađom vraćao kući, već u Aljmašu bili dočekali. A kako neće sada! Pred njega se išlo do Đakova, pozdravljalo od izaslanika kroz sela, pratilo ga kočijama i na konjima do Osijeka. A kada je konačno stupio u županijsku dvoranu u biskupsko-županskoj gali, sve se pokrenulo, uznemirilo, na prvu njegovu riječ uzdrhtalo i zanijemilo. Sve to, kako

²⁰ Stjepan S r š a n, *Osječki ljetopisi 1686. – 1945*. Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1993., str. 179.

²¹ *Red kojim će se svečani uved i umještenje preuzvišenog gospodina velikog Župana Županije Vjerovitičke (...) Dra Josipa Jurja Strossmayera u dostojanstvo velikog župana obaviti*. U Osijeku, štampa Drag. Lehmana i druga, tiskan na dvije stranice. Primjerak posjeduje Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.

²² Usp. bilješku 20, str. 178. – 179., od 18. rujna 1851. Navodi se 80 imena iz grada Osijeka, i sela Županije, kojima Bansko vijeće odbija povrat građanskih prava zbog sudjelovanja u pobuni 1848. – 49., subverzivnog djelovanja protiv banske Hrvatske te priznavanja mađarske vlasti i parlamenta u Pešti a ne Sabora. Među njima su i dužnosnici grada i županije.

²³ Usp. Antun S t o j a n o v i ć, *Opisanje mog života. Memoarski zapisi o Osijeku (1822. – 1866.)*. Priredio Stanislav Marijanović, Matica hrvatska Osijek, Osijek, 2000.

je bilo, opisao je sa svim potankostima i imenima važnim da se zapišu, njegov biograf Milko Cepelić.²⁴ Zabilježio je i ta dva govora u cijelosti. Županova prva pojava za govornicom (31. siječnja) djelovala je toliko silno da je u konferenciji *nastalo takvo suglasje, kakvom se nitko nadao nije; a ljubka riječ biskupova — kazuje očevidac — zadahnuta divnim mislima i ogrijana žarom patriotskoga srca, da je sve i Niemce i stare prijatelji Magjara, upravo raspalila i začarala.*

U svome se nastupnom govoru promišljeno opredijelio na čuvstveno prenošenje zasada klasične demokracije: pojmova ljubavi i vjernosti, pravde i istine, motiviran povratkom ustavnih sloboda, ali i proglasima i istupima svoga uzora bana Jelačića, čija se riječ Osječanima u Osijeku iz 1851. još dobro zna i pamti. Prepoznatljiva je, a djeluje i županovom intonacijom u iznošenju osvjedočenja i svrhe ovoga saziva, ujedno i kao najava njegove instalacijske besjede.²⁵

Gospodo, prijatelji! Hudokob je njeka htjela da se pravda i istina sveudilj boriti mora (...), ali ne klonimo duhom, „jer je bolje za pravdu i istinu i umrijeti, nego proti njoj živjeti“; ne klonimo duhom, jer bilo što bilo, pravda i istina na posljedku pobijediti mora. (...) Gospodo, otresimo se stranstvovanja; vriedna je pravda i istina, vriedna mila domovina naša, da se oko nje u bratsko kolo skupljamo, da si u zalog ljubavi prijateljske ruke pružimo. Ja s vama a vi sa mnom, pak će, ako Bog da i sreća junačka, sve dobro biti; pak ćemo sigurno sve zaprieke nadvladati i uspješno korist domovine promicati. Orimo i sijmo, ne hajuć hoćemo li, ne ćemo li, dan žetve doživjeti. Ako ga mi ne dočekamo, vjera i Bog, dočekati će ga unučad naša. (...) Sloga, prijatelji, i opet velim sloga, pak će sigurno biti i pomoć od Boga.

Sve odlike biskupove-županove retoričnosti uočljive su: čuvstvena aktivizacija u prenošenju na druge te voljna motivacija za stajališta etičnosti i demokracičnosti. Od nje, „uzigrala su srca“ silnoga slušateljstva, ali „uzbibala se i savjest“ onih iz 1848., a duševni prijekor — znade Cepelić — „osjetili su oni, koji su još pred mjesec dva sakupljali Osiekom podpise, da se što brže pa bezuvjetno sa Ugarskom združe. Kao u ogledalu ugledali su dužnost svoju prama domovini, prama vječnoj istini i pravdi. Srcem i dušom bili su toga časa svi uz biskupa-župana, uz prvoga sina svoga.“²⁶

²⁴ Usp. bilješku 5, poglavito *Biskup kao veliki župan županije virovitičke*, str. 459 – 474. — Opis i prikaz djelovanja vel. župana, svih značajnijih skupština i zaključaka.

²⁵ Ban je običavao govoriti: „Svoje brani a tuđe ne diraj; bolje nepravdu podnijeti, nego nepravdu nanijeti.“ I: „Što bog da i sreća junačka“.

²⁶ Usp. C e p e l i ć, str. 461.

S raspravom o osnovi uređenja županija, s naputcima o izboru skupština po općinama županije i zaključkom o oglašavanju instalacije velikog župana, u suglasju s podnescima Banske konferencije, okončan je rad ove konferencije. Instalacija je zakazana za 11. veljače, a restauracija (izbor županijskog poglavarstva) za 12. veljače 1861.

INSTALACIJA VELIKOG ŽUPANA. Obavljena je kako je zakazana i *Redom umještenja* protokolirana, uza sve oblike obredne svečanosti i sav tradicionalni sjaj koji od davnina obasjava to veliko dostojanstvo u narodnome ustavnom životu: uza sav ushit, nenarušeni poredak i mir; o nečemu drugom ovaj put ni spomena nema, kao da su čitava Slavonija i grad Osijek zadahnuti samo dobrom mišlju, riječju i djelom svoga velikog župana, što je prigušilo svaku strast i oprjeku nazorâ i stajališta. Odaslano ga je izaslanstvo dopratilo, sve po *Redu umještenja*. Pojavio se on u vijećnici, i kada je zasjeo na zakonito predsjedničko mjesto, otpočeo je čin instalacije: pročitan je previšnji ukaz kojim ga car i kralj Franjo Josip I. imenuje županom, našto ustolnici, po starom običaju, župana na stolcu tri puta uvis dignu, uz burno klicanje na noge podignutih vijećnika Velike skupštine. Za leđima mu se drži razvijena starodavna županijska zastava, a uz njega stajahu počasnici s golom sabljom u ruci. Ozaren unutarnjim sjajem koji donosi sobom, zausti govor „kakovomu u analima Virovitičke županije od postanka njenog u XIII. stoljeću, pa uzpostave njene od g. 1745. jedva da pametara imade“ (Cepelić).

Taj je govor i zasebno tiskan, poznat i više puta objavljivan. Otpočeo ga je sintagmom *sila ljubavi*, u svome retoričkom stilu, sa čuvstvenom navadom klasika da anaforički ponavlja nizove nosivih izričaja izabrane riječi. Djelovao je u svakom svom segmentu, koji sam po sebi znači i u istrgnutim izvadcima:

- Uskrsnulo i oživjelo je, što je njegda u javnom životu, a od desetak godina samo u srcih naših živjelo. Ovdje u javnosti je mjesto, da se misao o misao, osvjedočenje o osvjedočenje, a slobodna rieč o slobodnoj rieči kano kamen o kamen okresne i svjetlo istine i pravde rađa.
- Dva su još glavna razloga, s kojih danas tolikim uzhićenjem staru našu ustavnost pozdravljamo. Sad već ustavnost nije samo jednog ili drugog stališa imovina, nego svijuh nas svojina. Ne ima sad više među nami druge razlikosti, nego samo one, koja iz vrela krjeposti, značajnosti, učenosti, mudrosti i rečitosti proižiče.
- Drugi razlog nam [je što se] krasnim našim narodnim jezikom sbori i govori. Ah sladki moj materinji glasu! Čim su mi te više nezalce i pridošlice prezirali, tim si mi većma srcu mome omilio. Zaslužio bi, da se u tebi sve znanosti, sav javni život odziva.

- Za cieleu Europu, za cieleu Carstvo, za susjedne narode sve, mi smo tečajem više stoljećah riekom dragocjenu krv našu prolievali. Tko nas i ovako oslabljene i oštećene još više slabi i šteti, taj nam o glavi radi, t. j. taj ne želi da nas progutne, taj bi rad da kopnemo, kao što snieg kopne na proljetnoj vrućini.
- *Narod je naš i od tada, od kad se s krasnim narodom ugarskim pobratio, souvarainost i nezavisnost posvjedočio i potvrdio. D r u ž i s e dakle, d r u ž i mili rode i narode moj, ako ti je s voljom s narodom krasnim, s kojim si tečajem toliko stoljećah u bratskoj slozi i savezu živio. D r u ž i s e, al se druž i prama dičnoj prošlosti i nedvojbenoj velikoj budućnosti svojoj. D r u ž i s e, al se druž i kao ravnopravni brat, nipošto pako kano rob i podanik tuđi.*
- *R e k o h, g o s p o d o, i d o r e k o h. Eto me cieloga u rieči i besjedi svojoj. Taki sam vazda bio, taki ću vam do groba ostati, pače tim će duhom i mrtvi prah moj u grobu svom živjeti.*

U to ime, Bog ti narode pomogao!

Govor je taj izrečen 11. veljače 1861. na Velikoj skupštini Županije virovitičke, dakle samo devet dana prije donošenja Veljačkoga patenta, kojim je patentiran novi bachocentrizam umjesto očekivanoga federalističkog preustroja Carevine, kojemu je vodila vlada Goluchowski-Rechberg, vlada velikih nada Strossmayerovih. Po njemu, donesen je novi „oktroj-samokroj“, kojim se „Beč na nas izbećio“, kako se o njemu izrazio biskup-župan Strossmayer. Bio je to krupan korak unatrag. Vukao je na dualizam: da istočni sjever [Pešta] zapadnom sjeveru [Beču] dođe u pohode. Slutio je to Strossmayer, pa se zato preventivno i očitovao o spremnosti na državnopravnu svezu s Ugarskom, ali na federativnoj i ravnopravnoj osnovi, tj. onoj koja će biti unesena u budući saborski *Članak 42.*, koji je i kralj sankcionirao, te postati temelj Strossmayerove saborske politike.

O tijeku i zaključcima skupštine Virovitičke županije bio je Strossmayer dužan podnijeti izvješće Hrvatsko-slavonskom dvorskom dikasteriju, tj. predsjedniku Mažuraniću, što on i čini 16. veljače (v. priloženi faksimil). U njemu se očituje jednodušje sa Zagrebačkom županijom, ali se ističe i novo postignuće: čak se i otuđena aristokracija morala priljubiti uz domoljubnu narodnu vladu, a i restauracija je županijskog poglavarstva uspješno obavljena: „Izabrani su ljudi neporočna značaja i sami skoro domoljubi“. Od sedam zaključaka koje navodi, izdvajaju se dva o Međimurju: da se predsjedniku Mažuraniću uputi pouzdanica „radi kriečka ponašanja glede Međumurja“,²⁷ a banu Šokčeviću „da Međumurja nikomu do prvoga našega Sabora ne ustupa“. Međutim, već

²⁷ Taj vjerodajni akt pouzdanja u predsjednika Hrvatsko-slavonskoga dvorskog dikasterija, tj. vlade u Beču, imao je usmjeriti autoritativnog Mažuranića na odrješito postupanje u Ministarskom

24. veljače te 1861. godine, Međimurje je izgubljeno, bez pitanja Hrvatske, a predsjednik i ban stavljeni su pred svršeni čin.

Postoji i autentičan zapis koji nije bio poznat: o protestnoj audijenciji bana i velikog župana Strossmayera kod kralja zbog Međimurja. Zabilježen iz Strossmayerovih usta, od njegova tajnika, on glasi:

U drugoj je polovici ožujka 1861. biskup u audijenciji kod cara u Beču, jedno se zahvali caru, što ga je imenovao velikim županom Županije virovitičke, a drugo, da u društvu s banom Josipom Šokčevićem ispravi carevu odluku, kojom je mjeseca veljače 1861. naše Medjumurje predao u vlast Magjarima. Tamo je [biskup i župan] ovom dokazivao da Magjari, ni historijom nemaju prava na Medjumurje, koje je sve do konca 18. stoljeća bilo hrvatsko, a nemaju ni naravnog prava, jer tamo nema niti jedna obitelj magjarska, (...) jer je sav zgoljni narod čisti Hrvat koji ni ne razumije magjarski. Car se je na izvode biskupove ljutio, na što će mu biskup: „Veličanstvo! Vi ste naučeni od Vaših savjetnika, da Vam uvijek govore ono, o čem znadu da Vam je ugodno, ali ja sam katolički biskup i Vaš savjetnik, pak Vam moram po savjesti čistu istinu govoriti, makar Vam ona i neugodna bila.“ Car je na to počeo od ljutine grickati brkove, a biskup će nastaviti dalje: „Veličanstvo! Kao što ste sada Medjimurje bez pitanja našega Sabora predali Magjarima, tako ćete jednoga dana svu Hrvatsku i sve Hrvate sa svezanim i rukama i nogama predati našem najljućem neprijatelju Magjarima.“ Car u ljutosti položi desnicu na balčak sablje i prousti: „Wie bestehen Sie Mir so etwas zu sagen?“²⁸ Ali se svladao, pak oštro pokazao rukom biskupu vrata, da se izgubi.²⁹

To je bio početak razlaza između njih dvojice, ali i Strossmayera s proaustrijskom politikom, svojom, ali i banovom i kancelarovom. Kao veliki župan, kroz ta je vrata on prošao prvi i posljednji put. Otkad je na njih ušao „drugi Bach“ i u bečkom se dvoru ugnijezdio austrocentrizam Schmerlingova tipa, Austrija nije bila ona ista, Strossmayerova. Ban ga je prije te audijencije upravo zaklinjao: „Vaš odstup kao velikog župana doveo bi me u očaj; molim Vas da to stoga ne

vijeću, što je od njega zahtijevao i župan. Kada je ono izručilo Medimurje Ugarskoj, Mažuranić je podnio ostavku.

²⁸ “Kako to da ne popuštate i govorite mi tako što?”

²⁹ Usp. Stanislav M a r i j a n o v i ć, *Strossmayer, Hrvatska i Europa 19. stoljeća*. Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1997., str. 97. – 110.

učinite.“ (Pismo od 4. ožujka 1861.) Župan mu je odgovorio (pismom od 9. ožujka):

Moj mi ponos kazuje da se povučem, budući da javni poslovi idu putem najoprečnije razuzdanosti. U Beču mi smo izabrani da pred Europom odigramo pokornu ulogu, kao i 1848. Vas je, dragi moj prijatelju, bečka razuzdanost pozvala da budete slabša obnova naloga pripremljenoga banu Jelačiću. Vjerujem da će bečka podmuklost upropastiti vladarsku obitelj i Carevinu. Ponavljam: nemam što tražiti u takvom bijednom stanju. Izdržat ću još do saziva Sabora. Odstupi li Sabor od crte časti, tada se zasigurno povlačim.³⁰

Tako je i bilo: kao župan-sabornik djelovao je Strossmayer u Hrvatskom saboru između obnove i ponovnog njegova raspuštanja (14. travnja – 8. studenoga 1861.). Njegovu je povijesnom značenju pridonio i s posta velikog župana svojim programatskim govorima o ustavnopravnom položaju Rijeke, Akademiji i Sveučilištu u Zagrebu, o državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske. Tada je, unatoč kušnjama, sačuvao čast i dostojanstvo Virovitičke županije. Njegovo je kratko županstvo proširilo svoje korijenje u daleku budućnost: Virovitička županija, i Osijek kao njezino dugovječno središte i sjedište, više nikada neće biti ni tijelom ni političkim smjerom otuđeni Hrvatskoj. A preostatci tuđinskog duha, bit će samo *rudera, letép* i *Scherben*, okresane krhotine sa stoljetnog stabla u prohujalom nevremenu.

OSTAVKA VELIKOG ŽUPANA. Zalud će ban Šokčević uvjeravati velikog župana Strossmayera da nakon potresa izazvanog novačenjem i ostavkama ključnih ljudi u vodstvu i činovništvu županijskoga poglavarstva, od 28. studenoga 1861. pa sve do ostavke 5. travnja 1862. i on ne odstupi, čestita mu za tu provedbu, ali mu nije jasno zašto je u izvješću stao iza svih oporbenjaka tomu novačenju, pa i njemu nesklonih. A stao je kao uvjereni demokrat:

hvale je vrijedno da ima ljudi koji znaju i u teških okolnostih osviedočenju svome vierni ostati, a polag toga granice lojalnosti i umirenosti, ko što je to u ovom slučaju bilo, neprekoračiti. A i zato što su bili dobitak za županiju i javnu upravu.³¹

Iz toga izvješća i drugih dopisa, ban zaključuje da se župan uistinu povlači. Doličnu zamjenu neće naći, jer se povlači i Metel Ožegović, kojega su za

³⁰ Izvadci iz opširnijeg pisma.

³¹ Prepiska, p. od 1. prosinca 1861. (u prijevodu).

velikog župana virovitičkoga željeli i ban i Strossmayer, stari mu prijatelj.³² U dva njegova pisma je jasno koliko se ban na njega oslanja, i koliko nisu točna tumačenja njegove ostavke, kao: „Čini se da su kancelar [Mažuranić] i ban bili sasvim zadovoljni, što je Strossmayer dao ostavku.“³³ Sasvim suprotno. Ban je u molitvenom položaju:

Sa žalošću sam iz Vaših cijenjenih dopisa razabrao da i dalje ustrajavate u namisli napuštanja veležupanskog položaja. To bi prema sadašnjemu stanju stvari prouzročilo nove velike neprilike. (...) Ukoliko ustrajete pri svome iskazu — čemu se ipak ne nadam — molim da mi navedete neke prikladne predloženičke. (Pismo od 6. prosinca 1861.)

Ban drugo rješenje ne nalazi, pa je doista u velikoj neprilici osobito za veležupanski položaj:

Stoga Vas, dragi prijatelju, moram odmah hitno zamoliti da u najmanju ruku privremeno odustanete od svoje ostavke. (...) Predajem se ugodnoj nadi da ćete i nadalje zadržati svoju veležupansku čast. (Pismo od 23. prosinca 1861.)

Strossmayer mu je tražene predloženičke već bio dao: za prvog podžupana Dragutina Galca, a za velikog župana svojega bivšeg prvoga podžupana Ladislava pl. Delimanića, uzornoga znalca i političara koji prema Strossmayerovoj prosudbi nadmašuje sve ostale županijske predloženičke, a iz kruga „manjinske“ opozicije bio mu je samo prividni oporbenjak.

Strossmayer ne prihvaća čuvstvenu motivaciju kojom ban Šokčević želi privoljeti Strossmayera da ostane na veležupanskom mjestu (privrženost caru, domovinska ljubav, opće dobro, presudni trenutci itd.), a niti političke razloge, kojih se ban ne dotiče, nego iz obostranog prijateljstva i svoga obzira prema instituciji narodnoga bana, uz to Slavonca, ban je uspijevao umoliti Strossmayera da ne odstupi. On je svoje domaće oslonce i za manje presudna pitanja ponajviše nalazio upravo u Mažuraniću, Kukuljeviću i Strossmayeru, složnim i jakim osobnostima i u Narodnoj stranci i na utjecajnim položajima, a odrješiti naredbodavac nije ni bio, niti političar od formata. Strossmayer je znao da je ban nakon raspuštenoga Sabora (8. studenoga 1861.) „mlitav“, a utjecajan je ipak kao feldmaršal, odan i slušan u Ministarstvu rata. Podršku mu, dakle, ne

³² Osječko je Gradsko zastupstvo na svenarodnu peticiju osječkih gradana imenovalo već 11. ožujka 1848. Metela Ožegovića i Ivana Kukuljevića Saksinskog počasnim gradanima Grada Osijeka: otuda njihova veza s Osijekom i Strossmayerom.

³³ Milan P r e l o g, *Ostavka biskupa Strossmayera na časti velikog župana Virovitičke županije u godini 1862.* – „Riječ“ (Zagreb), 27/1931., br. 20, str. 4.

uskraćuje iz „strateških“ razloga, jer Šokčević u ovoj županiji drži u Osijeku uz blisku ugarsku granicu ovdašnje domovinske pukovnije, a druge odavde upućuje u Italiju ili drugdje. Drugo, reagira i na županove prigovore zbog „bečkih“ redarstvenih postaja i ovdje zaostalih Bachovih činovnika, pa zato Šokčeviću podršku ne uskraćuje. Ali su svi drugi vrlo krupni razlozi za podnošenje ostavke sadržani, naposljetku, u samoj ostavci: ona je bila njegov *conditio sine qua non*, izraz zahtijevanih, a onemogućenih preduvjeta bez kojih daljnje rasprave o njegovu županstvu nema.

„Neporecivost nerazdruživosti“ Dalmacije, Vojne krajine, Istre, Primorja s Rijekom pa Međimurja, ispod je svake razine stanja prije njegova pristanka na županstvo: ne žrtvuje se samo zemlja nego i hrvatski narod, a Hrvatsku se i unutar njezinih granica i dalje dijeli. Sve je to politika „dunavskog moloha“ između Beča i Pešte, a s banom i kancelarom Schmerling je zadovoljan. Strossmayer više nije s njima zadovoljan. Piše i Mažuraniću da mu je sav taj status služenja koji obezvrjeđuje samoupravu županija dozlogrdio: „zato sam i sam odlučio odstupiti“, kao što su već bili odstupili njegovi dožupani i drugi „manjinci“. Ne slaže se da mu ban Šokčević i dalje docira da „istinski domoljubi i poštenjaci moraju to više ustrajati na svojim položajima“, da nam je zato „hrabro i ustrajno zajednički stremiti radu za spas domovine“. O pitanju Međimurja, oduzetog carevim reskriptom, on nije s njim izašao pred cara — a „kolika sramota za naš narod, kolika kompromisija za našega bana, da su naši Graničari ko popureni iz Međumurja odilaziti morali.“³⁴ Uza sve to, Namjesničko je vijeće, poslije raspuštenog Sabora, neustavno raspisalo novačenje (Strossmayer: *sub certis cautelis*), oporezivalo i istjerivalo porez uz oružanu asistenciju, te postavljalo suce u županijskim sudovima, zadirući u tradicionalna prava iz nadležnosti lokalne autonomije i županijske samouprave, a ban je i Veljački patent proglasio u Virovitičkoj županiji bez županova znanja. Ni on ni Mažuranić neće doći na narodno veleslavlje na Grobničkom polju i Rijeci, iako su bili pozvani, gdje će nastupati „italianissima“, a on doživjeti kamenovanje. To su unutarnji porivi i njegova čuvstva, individualno motivirana, koja će posredovati konačno odluku o ostavci. Prije toga datuma, u opširnom pismu banu (13. veljače 1862.) izložio je vlastite nazore i stajališta o položaju županija u zemlji, moralnom, političkom i financijsko-gospodarskom stanju, koja će izložiti u ostavci. Pismo je zaključio:

Imam vijesti da su u Vladinim i u vojnim krugovima u Beču na mene kivni i da je takvo ozlotvorenje dijelom i povećano: licemjer, izdajnik, pobunjenik itd. lijepi su pridjevi koje su mi odaslali... Ono čemu stremim je plemenito. Nikad nisam bio ni ponizan ni sužanj-

³⁴ Usp. Tadija S m i č i k l a s, *Nacrtni život i djela biskupa J. J. Strossmayera*. Zagreb, 1906., str. 63.

ski, a neću takvim nikad ni postati. Ustrajat ću uvijek otvoreno i smjerno. Pravo i istina naći će u meni uvijek revnoga zastupnika i neću se brinuti što će na to reći ljudi, pa bili oni i moćnici. Ne poznajem nikakvo drugo častohleplje na ovome svijetu doli služnja Bogu i svojoj domovini.

Iz priloženoga teksta njegove ostavke očigledni su razlozi zašto je podnosi. Svi bitni uvjeti pod kojima je prihvatio veležupanski položaj, i svaki zasebno, nisu ni na carsku riječ bili ostvareni, a neporecivi su čimbenici njezine opstojnosti u okviru Austrijske Carevine: svi se svode na ujedinjenje hrvatskih zemalja u jednu Hrvatsku i državnu samostalnost Hrvatske, „kojom oko naše gleda, kojom duša naša diše“, kako reče u prvome svom nastupu kao župan. Strossmayer ih potanko razlaže: državnopravo, moralnopravno i životno materijalno-gospodarstveno stanje Hrvatske te položaj Virovitičke županije i županija u njoj. Prikazuje ishodišta, uzroke i posljedice ograničavanja takvog stanja „u svih strukah javnoga života“, zbog kojih podnosi ostavku. Njezina je razudba temeljito i kritičko viđenje autentičnoga svjedoka s vizijom velikana svojega doba. Zato tekst ostavke ima značenje autoreferalnoga i široko zasnovanoga elaborata, ali i prvorazrednoga povijesnog izvora o spoznaji toga stanja u Hrvatskoj i biću neoapsolutističkoga vladanja u Austrijskoj Carevini šezdesetih godina 19. stoljeća. Ona je i svojevrsna Strossmayerova jadikovka „vrhu nesreće domovine moje“, pa mene, dok ovo pišem, neodoljivo podsjeća, na poznatu tužaljku Pavla Štoosa *Kip domovine leta 1831.*, spjevanu „glasom kričećega u pustinji“, kojom je inaugurirao lik zapuštene domovine Hrvatske. Odjeknuo je on ovdje kao Strossmayerov *Kip domovine ljeta 1862.* Izrazio ga je ovako, čudesno iznađenom i njemu svojstvenom poredbom:

U museju Vatikanskom čuva se trup čovječji od mermera, divne izvrsnosti, da mu se umjetnici dost načuditi i oštećenost njegovu dost našaliti ne mogu. Kad se Hrvat tužnim okom na domovinu svoju obrati, onda mu se trup predstavi divne ljepote, ali oštećen na sve strane. Glava i ramena sinjim morem oblivena, od trupa svog otrgnuta, usahla, tuđemu tielu silom nametnuta [Dalmacija, Primorje, Istra, Rijeka]. Desna ruka ljuto podpasana, da prava krv po njoj teći ne može [Vojna krajina]; lijeva ruka stranom u stara doba, a stranom u najnovije većma od tiela odsječena [Međimurje]. Još se pravo ne zna, hoće l' neće l' obe noge čitave ostati [Hrvatska i Slavonija]. Izmeđ trupa Vatikanskoga i trupa koga Hrvatska predstavlja, ta je samo razlika, da se onomu uda naći ne mogu, ovomu uda pred očima stoje, pa bi se lahko štete barem ponješto popraviti dale.

Svoju ostavku Strossmayer zaključuje završnim osvrtom:

Svietli bane! Moja sviest i moje osvjedočenje kaže mi da u ovakih okolnostih na dalje koristno kano veliki župan nit za domovinu,

nit za veliko Nj. Veličanstvo djelovati ne mogu; dužnost mi je dakle odstupiti, i Svietlost Vašu umoliti, da kod Nj. Veličanstva rješenje moje od službe velikoga župana čim prije izposlovati blagoizvolite. (...) Ja znam da će se taj moj korak svakako tumačiti, al mi je sviest, kamo ljudsko napadanje ne dopire, posve mirna (...); osvjedočenje mi moje kaže, da danas više bih štete nego koristi nanieti mogao. Poujem osvjedočenju današnji put k opasnosti vodi.

Ban Šokčević je županovu ostavku odaslao kancelaru Mažuraniću popratnim riječima: „ne ostaje mi dakle ino, nego Preuzvišenost Vašu najuljudnije umoliti, da ostavku rečenog biskupa kao velikog župana Njegovom Veličanstvu podnieti i izposlovati izvoli, da Nj. Velič. takovu premilostivo primi i rečenog biskupa časti velikog župana rješiti blagoizvoli“. Ban je ujedno, Strossmayerovim zalaganjem, predložio za njegova nasljednika Ladislava pl. Delimanića. Kancelar Mažuranić je ostavku dostavio caru i kralju 21. travnja, a već 24. travnja bio je Strossmayer „u milosti odriešen od dostojanstva velikog župana“. Sam je Mažuranić upravio Strossmayeru sutradan pismo u kojem mu zahvaljuje za vrlo nastojanja, revna djelovanja u politici i za dobrohotnu potporu, na koju je naišao svakom prilikom kod biskupa-župana.

Na posljednjoj sjednici županijske Velike skupštine, kojoj je Strossmayer predsjedavao već kao bivši veliki župan 28. travnja 1862., izrekao je čuvstven oproštajni govor, uputivši i pozdrav cijeloj Virovitičkoj županiji, s vjerom u njezinu otpornu snagu i nadom da će u Slavoniji uvijek ostati najznatnijom. Cijela mu se skupština odužila zaključkom: da se za vjekovitu uspomenu u skupštinski zapisnik zlatnim slovima upiše iskrenu zahvalnost i neograničeno povjerenje velikom županu Josiup Jurju Strossmayeru kao „osnovatelju novoga ustavnog života Trojedne Kraljevine“. Ujedno je zaključila da njegov portret bude „za vječita vremena“ postavljen u Velikoj skupštinskoj dvorani Virovitičke županije u Osijeku, što je iduće godine i učinjeno.³⁵

Nakon odreke, Strossmayer, Šokčević i Mažuranić kreću se i dalje na dva paralelna kolosijeka, ali u suprotnim pravcima, udaljavajući se, da bi se doskora i politički razišli. Ban Šokčević i kancelar Mažuranić izdvojili su se iz Narodne stranke u Samostalnu narodnu stranku, a biskup je tada kao ličnost neprijepornoga moralnog autoriteta postao i ostao pravi samostalac: ni Beč ni Pešta, nego Zagreb. Išao je dalje sam, za svojim geslima: *Sve za vjeru i za domovinu!* i *Prosvjetom k slobodi*, vođen lozinkom „dobre misli, dobre riječi, i dobrog djela“, a to je bilo više nego dostatno i Hrvatskom saboru i hrvatskom narodu.

³⁵ Nasilno je uklonjen za bana Khuena Hedervarya 1893. u „čast“ njegova desetogodišnjega banovanja.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER GESPAN DER VIROVITICA GESPANSCHAFT

Zusammenfassung

Die Tätigkeit des Bischofs als Gespan wird auf der Dokumentationsebene durch zwei Ganzheiten repräsentiert.

E r s t e n s, durch Interpretation und Beurteilung der Persönlichkeit Strossmayers in der kroatischen Politik nach dem Banus Josip J e l a č i ć und durch politischen Funktion des Gespans, der ersten und einzigen, auf die er durch Kaiserernennung gestellt wurde (am 5. Januar 1861) und die er seitdem und seit seiner Inauguration (am 11. Februar 1861) bis zu seiner unwiderruflichen demselben Majestät in kroatischer Sprache und durch Vermittlung des Banus Josip Š o k č e v i ć (am 5. April 1862) eingereichte Abdankung sowie bis zu ihrer Annahme (am 24. April) und der Abschlussitzung der Großversammlung (am 28. April 1862) durchgeführt hat. Seine politische Tätigkeit in dieser Zeit und auf diesem Raum erfolgte nicht nur in Osijek sondern auch in Wien und Zagreb, zuerst an den Sitzungen des Verstärkten Kaiserrats und der Banuskonferenz, und dann der Gespanschaftsversammlung und des kroatischen Landtags. Sein politisches Programm baut auf der Triebkraft der Jelačić Hinterlassenschaft, dem Programmvorbild und richtungsgebender Bezeichnung der Staatsunabhängigkeit. Es spielt sich in der Kommunikation mit dem Banus Josip Šokčević und dem Hofkanzler Ivan M a ž u r a n i ć ab, die sich in ihrem staatsbildenden Kampf um eine territoriale Vollständigkeit und gegen Unterordnung Kroatiens weder zu Wien noch zu Pest in den entstandenen staatsrechtlichen Verhältnissen eines „unheilvollen Zweifels“ als standhaft gezeigt haben. Es wird in den grundlegenden Programmdokumenten, d. h. Landtags- und Gespanschaftsdokumenten erklärt und zwar seit der Antrittsrede in der Großversammlung der Virovitica Gespanschaft in Osijek, den ersten Deputationsaudienzen dem Kaiser und König F r a n z J o s e p h I. und den anderen, bis zur einen ausführlich ausgelegten Abdankung demselben Majestät und Abschiedssitzung von seiner Gespanposition.

Z w e i t e n s, durch die Anweisung zu dem Briefwechsel mit dem Banus Šokčević, durch den Rückblick auf Strossmayers Bericht dem Hofkanzler Mažuranić und demselben Banus über die Großversammlung und durch die Anweisung an den Schlusskommentar seiner Abdankung, die der Autor als authentischen und integralen Text beilegt.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER GREAT DISTRICT PREFECT OF VIROVITICA COUNTY

Summary

The work of the bishop as a Great District Prefect has been presented on the level of documents in two entities.

Firstly, by interpretation and assessment of Strossmayer's personality in Croatian politics after the vice-roy Josip Jelačić period and in political role of great district prefect, the first and only that he was appointed to by royal appointment (on 5th January 1861) and the one that he had filled up to then and inauguration (on 11th February 1861) to the irrevocable written resignation submitted to the same Majesty in Croatian and through the influence of vice-roy Josip Šokčević (5th April 1862), its approval (24th April) and final session of the Great Assembly (on 28th April 1862). His political activities at that time and space took place not only in Osijek but also in Vienna and Zagreb, at first at the sessions of strengthened Empire Council and Vice-royal Conference, then County Assembly and Croatian Diet. His political programme builds upon Jelačić heritage as impetus, programme ideal and directive indication of the state independence. It proceeds in communication with vice-roy Josip Šokčević and royal chancellor Ivan Mažuranić, stable in their state-forming struggle for territorial integrity and non-subjugation of Croatia in emerged international-law relations of «ominous uncertainty» to either Vienna or Pest. It is expressed in basic programme documents, both at Croatian Diet and County levels, the latter since the inaugural speech in the Great Assembly of Virovitica County in Osijek, first deputation audiences to the emperor and king Francis Joseph I and others, to the wide-scope argumentation of the resignation to the same Majesty and a district prefect farewell session.

Secondly, by the order to the mutual correspondence with Vice roy Šokčević, in reference to Strossmayer's report to royal chancellor Mažuranić and the same vice roy on the Great Assembly and a concluding comment to his resignation, that the author encloses to the authentic and integral text.

PRILOZI

1. *U Osieku dne 16. veljače 1861.* IZVJEŠĆE velikog župana Virovitičke županije Josipa Jurja Strossmayera predsjedniku Kr. hrvatsko-slavonskoga dvorskog dikasterija Ivanu Mažuraniću o obavljenoj instalaciji i restauraciji županijskog municipija.

Hrvatskio državni arhiv Zagreb, Fond Kr. Hrvatsko-slavonskoga dvorskog dikasterija, departman I., reg. br. 230/70, pr. 22. veljače 1861. – preslika prve stranice.

2. *U Đakovu dne 1. prosinca 1861.* IZVJEŠĆE velikog župana Virovitičke županije Josipa Jurja Strossmayera banu Trojedne Kraljevine Josipu barunu Šokčeviću o Glavnoj skupštini održanoj 28. studenoga 1861. u Osijeku u predmetu novačenja.

Dijecezanski arhiv u Đakovu: PREPISKA Strossmayer – Šokčević. Šokčeviću banu, od 1. prosinca 1861. – preslika prve i posljednje stranice Strossmayerova autografa, str. 1 – 16.

3. *U Đakovu, 5. travnja 1862.* *SVIETLI BANE!*, tekst ostavke na časti velikog župana Virovitičke županije, upućene banu Trojedne Kraljevine Josipu barunu Šokčeviću.

Hrvatski državni arhiv Zagreb: Fond Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske dvorske kancelarije, 1862., kutija 262, br. 181, str. 21-31. – Prijepis izvornika iz Biskupskog ureda, s paginacijom svake neparne stranice, ukupno str. 22.

Prilog 1

Presvjetli Gospodine Predsjedniče!

Saštem Vašoj Presvjetlosti izvješće, kako smo u Osijeku upravo život započeli.

Ja sam prispio u Osijek 10. Veljače. Jedna deputacija išla je po me u Djačova, druga me dočeka u Čepinu, a građanska na međi Bujec-koj. Dočekan sam vele sjajno i sdačno. Čre-
ta se sgrnulo na tisuće. Građanstvo Osječko, o kom se s početka čakako govorilo, činjase sve moguće, da mi doček bude sjajan. Taj su me dan potvorili bogatim obžebom, a na r-
veće mnogobrojnom bakljadom. Plicanju: "Ki-
vio! Slava mu!" nebijase kraja ni konce. Na domovih vijahu se narodne trobojne za-
stave. I arifobracija morade se prilgubiti k rama.

Sutradan 11. Veljače bijase instalacija i nakljanje, a 12. reštauracija. Otaša fivar stoji sasvim dobro. Izbrani su ljudi nego-
ročna značaja i sami skoro domoljubi.

U glavnih skupštinal učinjeni su sljedeći zaključci:

- Kbr. 230
3.
- a). neka se ponovna kraljevica pošalje mi-
lošivomu kralju, što je mene imenovao velikim
županom.
 - b). neka je milošivomu kralju pošalje molba
da bi se vratila trojetroj kraljevini cjelovi.

I. 230 Pr. 22. Veljače 1861.
70.

Prilog 2

U Daku
1. prosinca 1861.

= 119. Broj 28. o skupštini
danas 28. studenog 1861.
banu

Preuzeti gospodine Kame!

U predmetu novacena dera,
na je glavna Skupština žu-
pane virovitičke dne 28.
p. m. i velikom većinom pla-
tova utvrdila: da se za
svak četvi N. K. apofostskog
Velikimpra i narodi vlade,
to je novacena ki e zado-
volji; ali nijedno protu javie
bi narik temeljnih uplav-
nih prava, koji in istom
zaključuje da se novacena
nijda i pod istom istom,
bez privoženja sabora neo-
bavija, propriedu kazisni-
ku županin istom zabijeli
i N. K. apofostsko Velikimpra
i utvrdila da rim

^{11. 11. 1851}
^{Strossmayeru}
 Saznao, kako se sa stvar
 ima? Molim da klerikal
 Vasa Precurvijanoff da u
 sporazumčiji sa Ujokom
 našim dvorskom Kancellar
 vidu Franu i uviđajući da
 vešt i meni pristoić bla
 govolji. Dovesaj i uvi
 doje uviđie s klerikal
 denarvoj 28 p. m. ofajca
 o neograničenim sporaz
 Precurvijanoff Vase

u Dalkov dne 1/2 Hrt.

J. Strossmayer
 Klerikal
 Br. 144.
 pr.

V. J. Strossmayer
 Klerikal

Prilog 3

Sviatli Bane!

Prema da bi i na dalje domovini i Nj. Veličanstvu kao veliki župan županiji virovičke služio, ho mi ipak u danasnjih nepovoljnih okolnostih sviat i osvjedoenje moji nedopušta.

Sviatlosti Vašoj biti će po svoj prilici poznato, da sam ja čast velikoga župana pod nekih samo uvjeta primio. Ja sam te uvjete stavreno ministru krunjskih poslova sd. krio s namjerom, da jih najvišjemu mje. stvu do knanja stavi.

Ipak med tih uvjeta bitni je uvjet bio, da se stare rane naše domovine po mogućnosti iziele, da se državnom pojedn našemu svi one česti povrate, koji danas vlada povratiti more, a koji je nepravednos i nepristojnost prošlih vremena od domovine naše odteglu.

Kad je pravednostju i milostju Nj. Veličanstva staro pravo kraljevini našoj povratjeno, svatko živ se je nadati mogao i morao, da će Dalmacija ne samo diplomatičkim stvatom, ne samo naslovom i imenom, nego upravo djelom i pravom posestvinom Hrvatske i Slavonije postati; da će vojnička krajna u realni savez sa materom krunjom stupiti, te barem u svoj mjeri ustavne slobode dionom postati.

stati, u kojoj to vojni njihov susret dopušta.

Što više poena dogovoritim naroda našega, priznati mora, da nije preusretnost, da nije ispravno kvalificirani, nego da je prava kiva istina, da si je narod naš velikih kaslu- ga ka utvorenju pristol i ka carevinu stekao; da je prevelikih krtava u tu svrhu podnašao; da vjernostju svojom nigda neprevienu; da pravo svoje nigda nijednim činom neozle- di; da je dakle kasluio, da se na njega i nje- gova prava onaj obit uame, koji vjernosti i kaslugam njegovim, koji starim dječavnim ugovorom odgovara.

Svatko, velim, živ se je tomu nadati mo- ras; ali, žali: Dođe! ova nada ostade ispramna, pa narod naš klobobnim nekim slušajem u najnovije doba novu ranu kadobi, novu štetu pretepi.

U museju katikanskom čuvase trup čovječji od mermera, divne izrobnosti, da mu se umjetnici dost načuditi i oštetjenost njegovu dost načaliti nemogu. Kad se glavat kćernim skom na domovinu svoju obrati, onda mu se trup predstavi divne lj. pote ali oštetjen na sve strane. Glava i rame, na sinjim morem oblivena, od trupa svoja odtegruta, usakla, sudjenu tielu silom nametnuta. Desna ruka ljuto podpasana, da prava krv po njoj teći nemôže; lijeva ruka stranom u stara doba, a stranom u najnovije vjerne od tiela odsječena. Još se pravo rečna, hoće l' neie l' ote noge čitave ostati.

ostati. Iznedj trupa Vatikanškoga i trupa Koga
Hrvatska predstavlja, ta je samo razlika, da se
ovomu uda naši nemožu, ovomu uda pred
vama stoji, pa bi se lahko stete barem ponjiti.
to popnaviti dale. Naši stari su u saborih
svojih dugo vjernena slučkili se nastoovom:
reliquiae regnorum Dalmaciae, Croatiae et
Slavoniae. Mi njihovi potomci imabi bismo
vapiti: audera et vie trunens, pa ako su
stari poroci, ako je Lavar apostol, pač a.
ko je i isti spasitelj vohu nesreie domovine
svoje suke romio; to sigurno niti Hrvatu
nitiho kamioiti neie, ako vohu nesreie
svoje domovine jadikuje.

Kod ovako tušnoga pisora, svat.
ko se pitati mora: pa je li da se ikoji
razlog najti može, da opravdati današ.
nje stanje domovine naše? Jedn li se
možebiti legitimno pravo, na kom je už.
višeni pisorkol osnovan, tomu opise,
da se domovini našoj stara uda nevro,
tjaju? Dač! pač! legitimno pravo,
jasno, kō bieli dan, kahtieva, da se
trojedina kraljevina skiepi, ojaia i
po mogućnosti ikeieli. Tomu se niti
najkšei naši neprijatelji oprieti nemo.
gu. Slušalimo ovih dana, kako se u
carevinskorn vieču priznaje, da kraljevina
naša, i ban naš, i dikasterija naša
nigda drugi diplomatski nastor nositi
niju, nego: Regna Dalmaciae, Croatia
et Slavoniae, Banns et Dicasteria Dal.
maciae

mae, Croatiae et Slavoniae. Nezaključiti.
 vrb on nitko tajiti nemože. Kralj Bože!
 da se to onom prilikom priznalo, kadno
 se je najveći ustreb prava trojedine kraljevi-
 ne namjeti namjerava i doista nanos. Di-
 plomatički naslovi i ispravi vjebiti su i
 neporušivi svjedoci prava našega, koji
 dotle se priznati mora, dok se priznaje, da
 prestol na legitimnom temelju se osniva.
 Stvar ova u legitimnom smislu tim veću
 znamenitost ima, čim sbitnije državno
 pravo naše smatra dužnost restitucije in
 integrum, koju vladari naši prilikom
 krunjenja prisegom u svoj i svojih nasljed-
 nika ime priznati i potvrditi moraju;
 stvar ova u legitimnom smislu krin-
 veću znamenitost ima, čim je Nj. Veličan-
 stvo i u najnovije doba ono, što u monar-
 hičkoj državi sveto i neporušivo biti ima,
 to jest kraljevsku svoju riječ u tom obziru,
 vjernom narodu svojemu Hrvatskomu
 uložiti se dostojalo.

Sve ono, što se je u najnovije doba
 Dalmaciji učinilo i stilo, sve što se danas
 čini i stija, apsolutno se nemože sa zah-
 tjevi legitimnoga prava složiti. Oni pa-
 ro, koji misle, da je u tom obziru slo-
 bodno terčiti i pravilo sliediti, do ut des,
 ljuto se varaju, i vele pogibeljnu teori-
 ju sliede. Što u materialnom svijetu
 valja, nevalja u moralnom. Gdje se o
 pravu radi, tu Bog, koj je moralnoga
 reda

reda temelj i štiti, nedopušta, da se drugo
puta i razabere, nego: je li pravo, pak što je pra-
vo, samo to je, bez ikakoga obzira na posljedice,
Bogu drago. Svjest se čovjeka prot trčanju
u moralnom svijetu opire. To su zakoni
vještiti, koje shlediti ima svaka država,
koja želi naslov zaslužiti: „zaštitnice
prava.“ ~

Što se vojničke krajne tuč, baš nika,
koga na svijetu zakloga nije, da se Slavo,
nija od Hrvatske granicom dieli. Velo
je znamenito i poučljivo, što je u tom
obzir od davnjaših vremena po nara-
du našem razbierano, i što mu je naj-
svetijim načinom običano. Što se
ostale granice tuč, ona je očividno pro-
bitnu svoju ideu i namjeru preživila;
nije moguće, da ona u sadašnjem svojem
stanju dugo obstane. Čudnovato je, da
ljudi razbortiti i pametni neopaze, da
idea zavoda kojega, i njegov organizam,
u suglasju biti imaju. Kad idea zavod,
da kojega il prestane sa svim, il se
preinači, a organizam stari ostane, on-
da je to živo protustovje, koje svako
vještije oko odmah shvati i opazi. Isti-
na je, da vojnička krajna veliku kada-
ću još riečiti ima u interesu naroda
našega, i carstva; ali se prije svega
interesi ciele države sa interesu naše
domovine spojiti imaju. Drugo ima
se organizam granice prestrojiti i sa
umjerenimi

umjerenimi ili pravednima kraljevima naroda, da našega u suglasje doneti. Ne samo granica naša, nego celi narod naš, ima u interesu civilizacije i čovječanstva ogromnu zadaću učiniti; ima dakle krajina u realni savet sa materom kraljevom stupiti i analogne institucije sa sotalom kraljevom učiniti. To je jednakost interesa, to je jednakost misli, koja se ovdje izjaviti ima, kraljeva. Moje je sveto vjerenje, da granica, kao granica, samo se ovim putem još nešto vreme spasiti i udržati da će.

Što se Medjumurja tiče, to se sigurno nijedan razlog navesti nemogu, zašto se je od trojedne kraljevine odcijepilo. Pariska konferencija je vrlo mudro i umjerenom stvar raznošim odluci obijem sabora odlavila. Daje Medjumurje njig da nacionalitot trojedne kraljevine spadalo neima dvojbe, da je 1848. godine opet Hrvatskoj utjelovljeno i povratjeno takojer neima dvojbe, pa kako se je upravo po onoj strani, koja danas politikom vlada, i koja ~~veliku~~ ~~knjepost~~ god. 1848. pripisuje, da je sve pravo ugarsko utamavila, opet Ugarskoj, bez da bi se sabor naš pričekao, utjeloviti moglo, nije doisto dokuziti.

Ja mnijem, da nikakvi obic na pravo il staro, il novo nije tu odluka proi kves, nego jedino namjera jačoj strani magjarskoj ugoditi, na uslab slabe i netnaktne

nerazmatne Hrvatske. Cijela stvar zavisila je samo od nekoliko mjeseci, ali je trebalo Mađjare umiriti, predobiti, zato njihovoj nesitosti i nestrepljivosti Hrvatsku rem. lju i hrvatski narod krivovati!

Ja opetujem, da u tom poslu nije djelovao obzir na pravo, koje i onako u pogibetji nije bilo, nego jedino obzir na jačega i silnijega, kome zadovoljiti tu. bato je. Cjelovitost zemlje Ugarske imala se u jedan hip i bez svakoga obzira izvesti; dočim slaba Hrvatska na ispunjenje svojih umjerjenih i pravednih želja još i dan danas kakman čeka. Ja mislim, da će mi svaki pravo dati, ako rekнем, da svakoga Hrvata ljuto srdce boli, kad vidi, što danas u Medjumurju biva, kako se danas čisti i dobar Hrvatski narod u Medjumurju mađjari.

Kad se pitanje cjelovitosti Hrvatske pod vidom političkih razloga smatra, onda se opet reći mora: da ne samo ni. kakvoga političkoga razloga neima, koj bi na putu stajao, da se Hrvatska po mogućnosti reiziceli; pač, pač! svi viši politički razlozi za to vojuju, da se Hrvatska skiepi, ojača i za ispunjenje svoje visoke mislije usposobi. Smatrao Hrvatsku naprama italiskomu, ili naprama ugarskomu, ili naposljedku naprama orientalnomu pitanju, koji iole zamašaj stvari provaiunati znade, priznati

priznati mora, da Hrvatsku valja kriepiti.
Što se osobito orientalnoga pitanja tiče, koje je Dog na dnevni red europski postavio, svatko vidi, da će rješnje njegovo dubo. ko zasierati u rdes austrijske monarkije. Tučnoslavjanstvo veliku će u tom okviru imati kadain rješiti, ter bi vjesta držav. nička ruka isto bakko upotriebiti mogla na korist i sreću ciele monarkije.

Ta se sjjećam, da sam jednom njegd čitao, da Austrijska monarkija najkras. niji i najknamenitiji položaj u Europi kantima; da je ista spredieljena xnamenite i upravo providencijsalne čine u svakom europskom pokretu koristiti; da je ciele Eu. rope red i blagostanje ušlo sa blagostanjem Austrije škopiano; da su elementa Austrije baš upravo u raznolikosti svojij najsposobnija ka to, da dugotrajnost državi sjameči i. l. d. ali da veći od duljega vremenena državnici i politici austrijski kadain države dobro nekvacaju; i da sredstva sposobna ka iz. vesti ju neupotriebljaju. Carstvo u mjesto da se krepi, svak dan više slabi i propada. Koliko je u tom istine nernam, koliko poleg čovstoga svoga osvedočenja karati mogu. da današnja vlada austrijska kadain jugoslavjanstva ni malo pojmi. la nije. Ta bih kalogom viju svojij jam. čio, da će jednom dogodovitina o sada. njem pokretu i vremenenu reći: da su današnji državnici pitanje jugoslavjan. sko

što zbog predsuda i pravih silnjarija kri-
vo shvatili i upravo nikako rješiti.

Uzim drugih kalà, posljedica toga
postupka jest, pomanjkanje svakoga po-
uzdanja, koje je veći u saboru našem
što djelovalo, a danas, bojim se, da nije
da svim u nas zavladao. Isto ono pi-
tanje, koje centralnoj vladi toliko na
srden leži, bolje bi se i prije rješilo, da
se je drugačije postupalo. Poslje desetoga,
dionjega turnoga iskustva na vladi je
upravo bilo naš narod nekim načinom
na pouzdanje prisiliti, što bi samo či-
ni nedvojbeni, čini odlučni i odvrat-
ni protivnosti mogli. Velim, da bi
se u tom slučaju i državno-pravni
odnošaj naš po proštom saboru po-
voljnije rješio, ali se zbog pomanjka-
nja pouzdanja rješiti nije mogao,
jerbo sve skrupule naših ljudi mo-
guće je bilo odstraniti, jedno si samo
iz glave izbiti nedadoće, a to je: da se
snama iskreno nepostupa. Kad velim
da bi se odnosaj naprama celokupno-
sti povoljnije rješio, dužnost mi je
reći, da je to, po mojem bar osvedoče-
nju, tako računjeti, da nebi narod
naš svoju godišnjicu zatajao, i zaključke
sabora istogodišnjega zaničkao, ali
nebi nigda i nigda dopustio, da se
isti zaključci jednostrano i samovolj-
no po ovimma turnaie, koji su ih

ponudjene odbili i odbacili, te koji su karne
kakone stvorili, pod kojih karne bi pao s.
naj, koji bi se prošlih deset godina na
njih porivao.

Neka mi svetlost Vaša oprost, što
pri položanju časti svoje, utrpeljivost Vašu
toliko mučim; kad sam se latio pera
nisam ni sam mislio, da ću tako dug biti.
Prečakim da svoj postupak opravdam, na
nutarnja pitanja, jerbo ovo što dosad na,
vedoh, vanjska su, tako rekao Hrvatske
pitanja. Ta ću se trsit kratkim biti.

Kad se o nutarnosti našoj bistro su.
diti hoće, tada se po mojem mnenju
na dvie stvari oko bavitima. Što prvo:
na moralno stanje, kamo prava spada,
ju i na njima osnovani duševni na-
predak. Drugo: na materijalno stanje.
Jedno je ovo s' drugim usko skopirano.
Kao što tielo bez duše, duša bez tiela ne,
može djelovati; tako država nemože na,
predovati, ako joj je moralno stanje pore-
mećeno; nemože duševno napredovati, ako
materijalno propada, ili barem nenape-
duje.

Što se moralno pravnoga stanja tiče
našega; to je veći xato u svih sferkah
javnoga života podobro poremećeno,
što državno-pravni sdnosnaji naši ne,
ričeni ostadoše. Reagira to vrlo jako
u svu našu upravu. Še je stog toga
nestalno, sve neuredno. Ta ću samo
jedno

jedno napomenuti.

U kemiji našoj dvie uprave, ne jedna pored druge, nego upravo jedna proti drugoj obstoje, i premda municipija naša u tom obliu mnogo takta i umjerenosti poka-
zuje, to ipak mogu po svojoj duši kazati, da cesarske oblasti upravo na to idu, da municipalnoj upravi moralni ugled uniste.

Ja mislim da svaki, koj zdrave oči ima, prićnati mora, da tako dugo obstati nemože, a čim dalje obstoje, tim se gorje sve misli, i narod upravo demoralizira. J. pismo veli: "nemo potest duobus domi-
nis seruire," Nije moguće, da država za dugo dvie uprave podnaša. Jedna od njih prestati mora, čim prije, kim bolje. U državi dobro uređenoj uprava je prva stvar, uprava je upravo duša i moralno biće države, kojoj sve služiti ima. finan-
cijalna pitanja drugotna su pitanja. U de-
kavi gaje su financije poremećene, tu je naopako; tu su financijska pitanja prvotna pitanja, ter se ne pita koje l? neće l? pod ovom ili onom financijskom naredbom uprava trpiti i moralno stanje države nakadovati, nego što je pod financijskim vidom korisnije, probitačnije? Glava centralna kod nas ima svoju financijsku i posebnu upravu, pak se samo za to brine, da porez sav u kase uteče, a malo si glave tace za to, što će uprava i moralno stanje

Stanje države trpiti, poče moćebil joj je drago, da se municipalna uprava pred narodom compromittira. Vlada centralna je pod ovim vidom prisiljena nižjemu činovništvu diskrecionalnu oblast podieliti, na politike poreznim vedom.

Diskrecionalna oblast vrlo je delikatna stvar, osobito u ovo naše podosta uzrujano doba. Diskrecionalna oblast kad se veći podieliti ima, iziskuje organe mudre, izobrazene; inače neizmerno mnogo štete i kvara namieti može.

Ja mogu po svojoj duši reći, da pod današnjom carskom upravom neizvrene nepodobitine i nepravde biraju, da se narod neizmerno kvari i demoralizira. A tom se zlu nikako drugčije doskočiti ne može, nego da čim prije potuknuto ovo stanje pristane. Kato je ne samo u našem domaćem interesu nego u interesu i centralne vlade, da se sabor na čim prije pozove, ter da se sav naš položaj čim prije na čistac izvede. Da kato da se je u tom obziru mnogo i mnogo, po mojem bar mnenju, grešilo, doim se je pomjerje, renje rusilo, pa ga je teško steći; ali ipak čim odlučni, politika mudra i sduvačna knati će knati načine da lađa, podosta veći slaba, plienom urburkanih valova nepostane, neg se sretno u luki spasi. Ali svaki dan je u tom obziru velikign. bitak, ter ako je sabor utočisnje naše

i pristanište, to se činiti imamo, jerbo pristanište
to pomaukavijem pouzdanja sve to više misli se,
pak ako se za vremena što odlučnoga nes.
čini, mogu baš upravo podrtine pri.
staništa lađji opasnije postati, nego na.
rujani valovi morski. Što se moji mo.
lenkosti tiče, to vrlo često puk naš pri.
stisten nuždnom i eksekucijom meni
se kao biskupu i svojemu velikomu
županu utiče, da mu pomognem,
a meni srdce od jada puca, kad im
pomoi nemogu, što da bih mogao,
rad bih učinio, zaboravio na vlastite
nojede i sramote, koji mi se bes iko.
Kovoga povoda, kotimice svakdan
od pravih kukavica nanašaju. Ja u ovi.
gled toga doisto nesnosljivoga stanja
opetujem i opetujem: Sabor, čini prijé
Sabor.

Kad je o sadašnjem nutarnjem
stanju našem pod moralnim i pravnim
vidom suditi, tad se svako pitati ima,
kad ve' državopravni položaj naš ne.
viešen ostade, ter dvostruka upra.
va i sve mane toga politanskoga
stanja u nas vlada, jerno li barem
u onih koškak neodvisni i samo.
stalni, u kojih nam historadska
diploma samostalnost i neodvis.
nost jamči?

Odgovor na to pitanje nemôže
biti dvojben, da nismo mi malo.

Sva

Sva pitanja i onako, koja idu u političku ka-
sijecaju, zna se u čijih su danas ruku;
teu ko da bi se samo bojati imalo, da se kod
jednog naroda povjerenje ne izgubi, a do
drugih ~~stanje~~ mi malo stalo nije, oficijelni
organi opetovano tvrde i potvrđuju, da
se ništa bojati nije, da je sva politika
Austrije u kneževih i odvašnik ruku, da
i ona, kao što je bila, ostati, te ostati
nemecka. Svim toga još i danas nije
riješeno pitanje sjedišta u hrvatskoga suda
našega, a brame da želja naroda našega
i kraljevi domaćih naših oblastij u tom
pitanju odlučni uticaj imaju, danas
bi to pitanje sigurno riješeno bilo.

Da je policija sva, isto na nutarnjot
način spada, u kneževih ruku, svatko zna.
Policija ta je ona ista, koja je bila proš-
lih deset godina, zakinski i moraci na sve,
isto je naše.

U kakom vidu ona naše stvari, sta-
nje i odlične naše muševce gori predslavlja,
lakto je pojmiti. Stanje Rieke grada zbog
koga je upravo anomalno, gdje i naše do-
maće vlasti, poleg sve svoje dobre volje tri-
piti moraju, da se duk neprijatni keval-
stom širi i kripi, što bi danas ^{u knežev} kripi
porodnom biti moglo, da se reu, kao što
se u Dalmaciji karuje, ^{isto vidite Hrvati,}
da vas Riečani neču, te neču, ^{mi}
narod nemogućno siliti; mi imamo te-
lje naroda za autonomijom i. t. d. i pu-
nti.

niti. Ionako nam Hrvatima osiromašenim
i golim, na putiku Casara, ravide more, koje
je nepodobno u ruku onoga ostaviti, koji
pod krepcom placi, ter od budjih mrvica
živi. Od današnjega stanja Rieke, do nje,
ke autonomije, mali je samo korak, a
Medjumurje tim bi svoj analogon našlo.
Što je u tom kućno, jest: da se listopad-
ska diplomatska tako malo cieni, ter tako
moralni ugled monarhičkih načela
očividno podkapa.

Ali jeda li smo i stbilja u nekih ba-
rem strukah javnoga života neodvisni?
Ja velim da nismo, niti u današnjem
stanju biti možemo. Dno što se je u
najnovije doba sa županijama našim
stilo, vrlo je pouzno i odlučno. Županije
naše u bitnih pitanjih mudro i umjereno
su postupale. Ugarska je u tom obzir
mnogim našim izgled bila, i da nije
bilo velikih napora, lakko bi se naše
županije sa Ugarskom zavele. Šta vladu bila
bi to, po mojim mišljenju, velika šteta.
Vlada je dakle bez ikakove dvojbe umje-
renost tu dostojno ocienila.

Nadati se dakle moglo, da će župa-
nijska uprava u oskalom barem škodjina
biti, tim više, što bi sabor pred ratina
biti imao, ter bi tu vladi trebalo povje-
renja naroda, kao gladnomu kruha,
a oxeblom sunca. Dak što bi? umjere,
nosljn svojom i popuskljivosti svo-
jom

jom neopasite se županije, neopasite ni onoliko autonomije, ni onoliko osoblja koliko jim "naputak" njarneuje; a to sve zato, jerbo jedno pitanje, dominira sva pitanja, to jest pitanje financijalno. financije austrijske u dook slom su stanju. Oko njih se punim pravom sve danas orbi. Za to se i njih koliko govori, toliko piše. Veliki dio naroda austrijskih toga je smienja, da toj rani neima lieka, do povjerenja i lojalnoga sudjelovanja svih krajevina i zemalja. Njeki nemacki financieri javno govore i pišu, da je i u toj stvari javnoga života upravo tako, kao i u drugih nužno, decentralisirati. Decentralisacija po njih, om mienja prvi bi korak k' povjerenju, k' pozakumljenju i k' poboljanju bio.

Bilo tomu medjutim kako mu dra, go, stalno i nedvojbeno je, da bi Rabadava narod ma koji sanjao o neodvisnosti ma u kojoj stvari javnoga života, ako nebi troškovnik, koji se iste autonomije tiče u svojoj ruci imao. Ako Hrvatska politiku, sudbenu, nankovnu samoupravu imati misli, tada u tih stvarkah vlast imati mora, sa krajem svojim "budget" svoj oprediekti, koji bi se tada imao nepromienjen u sve, "sbü" budget" uovstiti.

Ali ce mi se reći: tada je jedinstvo carstva propalo. Pa odgovaram, da nije pravo jedinstvo propalo, nego samo ono jedinstvo, koje ima namjeru prava svih

svih drugih naroda progutati; ono jedinstvo
od kojega skoro svi narodi zakiru, tu koje
krasnu našu monarkiju u krajnu spasnost
vodi. Ali ako je dopunljivo pitanje, kud će
poleg te teorije jedinstvo, valjda je poleg
listopadske diplome dopunljivo pitanje,
a kud će poleg strogo centraliziranih finan-
cija, tako, da je svaki krajevac tuđa
vrata otijati, kud će autonomija zemalja
i krajevinā? odgovor je po sve lakti i onom,
koji pet izbrojiti umije, po sve jasan. Kad
ja u svojoj vlastitoj kući u svojem vlastitom
gospodarstvu ni jedan din dodatka u svo-
jih rukū neimam, kad je ključ moje bla-
gajne u tuđoj ruci, kad ja ni jednu
krajevacu samostalno potrošiti nemogu, on-
da mi je pravo, da mogu popravu u domu
i gospodarstvu ove ili one vrsti neodvisno
svoditi, samo pitka sanjarija. Štada
je našim oblastim dokazivati, da je u
Zagrebu akademija, da je universitet i t.d.
ništa velika, da u Zagrebu ima sedišta
stoviti više izobrazivosti za sve jugosla-
venstvo; da bi to ne samo za naš narod,
nego i za cijelu monarkiju od velike kname,
nikosti bilo; sve to i sva ostala štada bi,
kad financeministar, koga na drugom mje-
stu čitna kisti, koji sedra neimaju Hrvat-
ska pitanja, odgovara. To je sve besp, al
nije novariā. To isto valja i o skupštini
centralnoj, koja u svojoj većini nebi imala
čuvstva za specijalna pitanja Hrvatska.

Ta

Ja mislim, da mi u toj stvari netreba jasnijim biti. Što je na našim županijama posredjeno upravo je malenkost, naprama o. non, što je najnovijom naredbom ostetjeno, i što je pouzdauje izgubljeno. Svar po mojem mišljenju leži u systemu, kojoj se mi najplemenitije namjere i osobe za dugo sprijeti nemogu.

Što se napose županije Virovitičke tiče, njihovu znamenitost nitko tajiti nemože. Da nije bilo velikoga truda i napora, u njoj bi se upravo uredotočio dub protivni. Ki, što nje bi se ostale dvie druge županije slavonske. Uvijek će to tako ostati. Virovitička županija uvijek će ostati u Slavoniji najznamenitija. Ona će cijeloj Slavoniji pravu davati. Pa što je najnovijom naredbom učinjeno? Učinjeno je upravo to, da meni nije moguće prvoga podžupana najti takovoga, koj bi svrsi odgovarao. U sadašnjih okolnostih nitko se toga posla kakiti neće. Štim toga u tako velikoj županiji, i moralnomu ugledu, i redovitoj upravi za ljubav, imao bi se obrće na veći platnju, i više osoblja vketi. Uprava dobra i čovina nigda se skupno dost naplatiti nemože. Ona sebe nadoknadjuje stotrukoto. Uprava kva i manjkava ma bila kako ciena miš nevalja, i štetu velu obicem dobru nanaša.

O sudbenosti miš neću govoriti. Ona u Slavoniji posve je kapušćena. I ako se
nevaram

nevariam, nigda narod naš od svojega prava,
da bi sudac bira odustati neće. Dakako, da će
se vojskva sudaca opredieliti; njihova ne-
odstranjivost vjarnički.

Toliko o moralnom stanju. Što se ma-
terijalnoga stanja tiče, svatko zna, da od
njakoliko godina natrag idemo; uroške
svatko zna, koj zdrave svi ima. Da narod
naš veći tek podnašati more, nego ga pod-
naša, samo onaj tvrditi može, koji stanje
naše nepopravi, ili narodu našem što želi.
To je pitanje, koje bi viedno bilo da ujedini
u svoj svojoj podrobnosti prosude, razbira
i vladi podnesu. Ta su samo tri stvari
napomenuti. Prva je željena cesta, koja bi
doljnji strane dunavske sa sinjim morem
spajala. To je životno pitanje za naš na-
rod. Upravo se je čudom čudili, kako sla-
da sama veći odavno na tu liniju nije
došla. To je najkraća, najjeftinija linija.
Ta će se linija bolji rentirati, od ikoje
druge u carevini. Tako su ogromni pro-
biti te linije, da vlada ništa jednoga časa
čaviti nebi imala, da ju što brže proizve-
de.

Krivi, žali Bože! trgovaiško-politički
navori u tom obziru veći su njeke linije
proizveli, i mnoge troškove ponarokovali,
koji ovaj liniji pomjesto na putu stoje;
ali ipak velim, da je ta linija najprij-
najkorisnija, za našu zemlju upravo
životno pitanje, te bi morala naša
vlada

vlada rukama i nogama raditi da se ta li-
nija čim prije oživljava.

Druga je stvar reguliranje Save i Drave.
Sve pojedniji što se tiče, čudno je, da samo
isključuje križak od 70 hiljada forinki, a mi-
litaristički i neki spisatelji, koji je vrlo lično
o znamenitosti jadranskoga mora, vele
da je vice-admiral i o znamenitosti gore
napomenute željane pruge pisao, veli, da
bi italiska vojska, kad bi se Drava proistila
i plovidba do Legrada udjelotvorila, na
samom kraju na godinu preko dvie sto
hiljada for. prištedila; pak opet ništ nebiva,
pak se opet nalučavaju oblasti nezna-
kapital uložili u stvar, koja bi ogromne
interese odmah unafala, jerbo se Slavonij,
je i Hrvatske tiče.

Isto je to reći o putevima, koji od Save
k' Dravi i k' Dunavu vode. Na našu veliku
seamotu a ne manju štetu, nema još ni
jednoga puta, koji bi uzku Slavoniju sa
Dravom i Dunajom spojio, na neizmjerenu
štetu prometa i trgovine. Kod Bukovara
i Osieka još malo samo tomu trebije.
Interesni kapitala, koji bi se u tu svrhu
uložio, prou odmah godinu bi u običnu
blagostanju isti kapital nadvisiti; pak ipak
činjem, da se u tu svrhu nije ništ spre-
dichilo. Isteno izpoviedam, da ništ drugoga
nije, ja ve' sbog te same stvari nebit mo-
gao velikim županom oslati. To bih se u-
vjek stidio obaviti na svoje djelovanje,
kad

Kad ne bih bio u stanju izpostovati, da se put
iz Kuće do Psicka još ove godine dovrši. Ne
bih mogao podrijeti, da me sviest i misli mu-
ćai se u blatu kune i prokljine.

Sviestli Dane! moja sviest i moji o-
svjedočenje kaže mi, da u svakih okolno-
stih na dalje koristno kamo veliki župan
niš za domovinu, niš za N. veličanstvo
djelovati nemogu; dvičnost mi je dakle
odstupiti, i sviestost kašnu rješiti, da
kad Nj. Veličanstva rješenje moje od
službe velikoga župana čim prije izpostova-
ti blagoizvolite. Ja ću se povući na uže
polje svojega znanja i onako moje malene
intelektualne i fizične sile koma do-
ći, da taj svojoj dužnosti podpunno za-
dovoljim.

Ja znam da će se taj moj korak
svakako tumačiti, al mi je sviest, kamo
ljudsko napadanje nedospire, posve mi-
na. Ja ljubim domovinu i Nj. Veličanstvo
poslje Boga najviše i položio bih sto put
za njih život svoj, al mi sviest moja
kaže, da u ovom položaju više škoditi
nego kasniti mogu.

Dobrički urenjana vremena nig-
da se nisu s nosljivošću sdlikovala. U
takih vremenih svakko bi rad, da se sav
sviet pod juram svoga mnienja skrući.
Moral toga postupka jest: u neznanju,
stih i nepostojanosti kriepost tražiti; da
čim prava vjera, plemenita duša i usvi-
šena

šena namjena osvještavanje i svoje i kudej otu-
je. Vjernost samo tada moralnu vriednost
ima, kad ju iskrenost i značajnost prati a
otvri na Boga i istinu krije. Ja opetujem,
da sam pripravan sa Nj. Veličanstvo i doma-
vnu život svoj položiti; al mi osvještave-
nje moje kaže, da danas više bih stete nego
koristi naminiti mogao. Iz mojerm osvješt-
čenju današnj put k' opasnosti vodi.

Vašoj Svietlosti na ljubavi i povjerenja
liepo se kakvaljujem i molim, da me i od-
sele Vaše ljubavi i štoranja, Vašega povje-
renja vriednim sciinite. Ja sam i ikvan
službenoga dosadašnjega odnošaja pripra-
van Vašoj Svietlosti varda na službi biti.
U ostalom s' neograničenim štoranjem
ostajem u Djakovu dne 5° travnja 1861

Svietlosti Vaše

pokorni sluga

Strossmayer

Svietli Bane!

*P*rem da bi i na dalje domovini i Nj. Veličanstvu kano veliki župan županije virovitičke služio, to mi ipak u današnjih nepovoljnih okolnostih sviest i osvjedčenje moje nedopušta.

Svietlosti Vašoj biti će po svoj prilici poznato, da sam ja čast velikoga župana pod neklih samo uvjetih primio. Ja sam te uvjete otvoreno ministru izvanjskih poslova odkrio s' namjerom, da jih najvišjemu mjestu do znanja stavi.

Izmed tih uvjeta bitni je uvjet bio, da se stare rane naše domovine po mogućnosti izciele, da se državnom posjedu našem sve one česti povrate, koje danas vlada povratiti more, a koje je nepravедnost i neprijatnost prošlih vremena od domovine naše odtègla.

Kad je pravедnostju i milostju Nj. Veličanstva staro pravo kraljevini našoj povratjeno, svatko živ se je nadati mogao i morao, da će Dalmacija ne samo diplomatskim stylom, ne samo naslovom i imenom, nego upravo djelom i pravom posestrinom Hrvatske i Slavonije postati, da će vojnička krajna u realni savez sa materom zemljom stupiti, ter barem u onoj mjeri ustavne slobode dionicom postati, [1] u kojoj to vojni njezin sustav dopustja.

Tko iole pozna dogodovštinu naroda našega, priznati mora, da nije preuzetnost, da nije izprazno hvalisanje, nego da je prava živa istina, da si je narod naš velikih zasluga za uzvišeni priestol i za carevinu stekao; da je prevelikih žrtava u tu svrhu podnašao; da vjernostju svojom nigda neprevèrnu; da pravo svoje nigda nijednim činom neozledi; da je dakle zaslužio, da se na njeg i njegova prava onaj obzir uzme, koji vjernosti i zaslugam njegovim, koji starim državnim ugovorom odgovara.

Svatko, velim, živ se je tomu nadati morao; ali, žali Bože! ova nada ostade izprazna, pače narod naš zlokobnim nekim slučajem u najnovije doba novu ranu zadobi, novu štetu pretrpi.

U museju Vatikanskom čuvase trup čovječji od mermera, divne izvrstnosti, da mu se umjetnici dost načuditi i oštetjenost njegovu dost načaliti nemogu. Kad se Hrvat tužnim okom na domovinu svoju obrati, onda mu se trup predstavi divne ljepote ali oštetjen na sve strane. Glava i ramena sinjim morem oblivena, od trupa svoga odtrgnuta, usahla, tudjemu tielu silom nametnuta. Desna ruka ljuto podpasana, da prava krv po njoj teći nemože; lieva ruka stranom u stara doba, a stranom u najnovije vrème od tiela odsječena. Još se pravo nezna, hoće

I' neće I' obe noge čitave ostati. [2] Izmedj trupa Vatikanskoga i trupa koga Hrvatska predstavlja, ta je samo razlika, da se onomu uda naći nemogu, ovomu uda pred očima stoje, pa bi se lahko štete barem ponješto popraviti dale. Naši stari su u saborih svojih dugo vremena služili se naslovom reliquiae regnorum Dalmaciae, Croatiae et Slavoniae. Mi njihovi potomci imali bismo vapiti rudera et vix truncus,¹ pa ako su stari proroci, ako je Pavao apoštol, pače ako je i isti spasitelj vrhu nesreće domovine svoje suze ronio, to sigurno niti Hrvat u nitko zamieriti neće, ako vrhu nesreće svoje domovine jadikuje.

Kod ovako tužnoga prizora, svatko se pitati mora: pa je li da se ikoji razlog najti može, za opravdati današnje stanje domovine naše? Jeda li se može biti legitimno pravo, na kom je užvišeni prijestol osnovan, tomu opire, da se domovini našoj stara uda nevratjaju? Pače! pače! legitimno pravo, jasno, kô bieli dan, zahtieva, da se trojedina kraljevina okriepi, ojača i po mogućnosti izcieli. Tomu se niti najžešći naši neprijatelji oprieti nemogu. Slušalismo ovih dana, kako se u carevinskom vieću priznaje, da Kraljevina naša, i ban naš, i dikasterija naša nigda drugi diplomatski naslov nosili nisu, nego: Regna Dalmaciae, Croatiae et Slavoniae; Banus et Dicasteria Dalmaciae, [3] Croatiae et Slavoniae. Nerazdruživost ovu nitko tajiti nemože. Žali Bože! da se to onom prilikom priznalo, kadno se je najveći uštrb pravu trojedine kraljevine nanieti namjerava i doista naneo. Diplomatski naslovi i izrazi vječiti su i neporušivi svjedoci prava našega, koje dotle se priznati mora, dok se priznaje, da prestol na legitimnom temelju se osniva. Stvar ova u legitimnom smislu tim veću znamenitost ima, čim ozbiljnije državno pravo naše smatra dužnost restitucije in integrum,² koju vladari naši prilikom krunjenja prisegom u svoje i svojih nasljednika ime priznati i potvrditi moraju; stvar ova u legitimnom smislu tim veću znamenitost ima, čim je Nj. Veličanstvo i u najnovije doba ono, što u monarhičkoj državi sveto i neporušivo biti ima, to jest kraljevsku svoju rječ u tom obziru, vjernomu narodu svojemu Hrvatskomu uložiti se dostojalo.

Sve ono, što se je u najnovije doba Dalmaciji učinilo i sbilo, sve što se danas čini i sbija, absolutno se nemože sa zahtjevi legitimnoga prava složiti. Oni pako, koji misle, da je u tom obziru slobodno tèržiti i pravilo sliediti: „do ut des“³ ljuto se varaju, i vele pogibeljnu teoriju sliede. Što u materialnom svietu valja, nevalja u moralnom. Gdje se o pravu radi, tu Bog, koj je moralnoga reda[4] temelj i štit, nedopušća, da se drugo pita i razabere, nego je li pravo, pak što je pravo, samo to je, bez ikakoga obzira na posljedice, Bogu drago. Sviest se čovjeka prot

¹ *rudera et vix truncus*, jedva krhotine okresanog stabla, tj. osakaćen trup bez udova.

² *in integrum (restituere)*, u pređašnje stanje (uspostaviti).

³ „do ut des“, dati (jednu), da bi uzeo (dvije trećine), misli se: od Trojedne Kraljevine.

traženju u moralnom svijetu opire. To su zakoni vječiti, koje slijediti ima svaka država, koja želi naslov zaslužiti: „zaštitnice prava.“

Što se vojničke krajne tiče, baš nikakoga na svijetu razloga nije, da se Slavonija od Hrvatske granicom dieli. Vrlo je znamenito i poučljivo, što je u tom obziru od davnjašnih vremena po narodu našem zahtievano, i što mu je najsvječanim načinom obećano. Što se ostale granice tiče, ona je očevidno prvobitnu svoju ideu i namjeru preživjela; nije moguće, da ona u sadašnjem svojem stanju dugo obstane. Čudnovato je, da ljudi razboriti i pametni neopaze, da idea zavoda kojega, i njezin organizam, u suglasju biti imaju. Kad idea zavoda kojega il prestane sa svim, il se preinači, a organizam stari ostane, onda je to živo protuslovje, koje svako vještije oko odmah shvati i opazi. Istina je, da vojnička krajna veliku zadaću još riješiti ima u interessu naroda našega, i carstva; ali se prije svega interessi ciele države sa interesima naše domovine spojiti imaju. Drugo ima se organizam granice prestrukturirati i sa[5] umjerenim ali pravednim zahtjevima naroda našega u suglasje doneti. Ne samo granica naša, nego celi narod naš, ima u interessu civilizacije i čovječanstva ogromnu zadaću riješiti; ima dakle krajna u realni savez sa materom zemljom stupiti i analogne institucije sa ostalom zemljom uživati. To jednakost interesa, to jednakost misije, koju se ovd ispuniti ima, zahtieva. Moje je sveto osvjedočenje, da granica, kano granica, samo se ovim putem još njeko vreme spasiti i uzdržati dade.

Što se Medjumurja tiče, to se sigurno nijedan razlog navesti nemože, zašto se je od trojedne kraljevine odciepilo. Banska konferencija je vrlo mudro i umjereno stvar razmjernu odluci obiju sabora ostavila. Daje Medjumurje njegda na celovitost trojedne kraljevine spadalo neima dvojbe da je 1848. godine opet Hrvatskoj utjelovljeno i povratjeno takoder neima dvojbe, pa kako se je upravo po onoj strani, koja danas politikom vlada, i koja toliku krjepost god. 1848. pripisuje, da je sve pravo ugarsko utamanila, opet Ugarskoj, bez da bi se sabor naš pričekao, utjelovit moglo nije doisto dokučiti.

Ja mnijem, da nikakvi obzir na pravo il staro, il novo nije tu odluku proizveo., nego jedino namjera jačoj strani magjarskoj ugoditi, na uštrb slabe i neznatne[6] Hrvatske. Cielu stvar zavisila je samo od nekoliko mjeseci, ali je trebalo Magjare umiriti, predobiti, zato njihovoj nesitosti i nestrpljivosti Hrvatsku zemlju i hrvatski narod žrtvovati!

Ja opetujem, da u tom poslu nije djelovao obzir na pravo, koje i onako u pogibelji nije bilo, nego jedino obzir na jačega i silnijega, komu zadovoljiti trebalo je. Celovitost zemlje Ugarske imala se u jedan hip i bez svakoga obzira izvesti, dočim slaba Hrvatska na izpunjenje svojih umjerenih i pravednih želja još i dan danas zahman čeka. Ja mislim, da će mi svaki pravo dati, ako rekнем,

da svakoga Hrvata ljuto srdce boli, kad vidi, što danas u Medjumurju biva, kako se danas čisti i dobar Hrvatski narod u Medjumurju magjári.

Kad se pitanje cjelovitosti Hrvatske pod vidom političkih razloga smatra, onda se opet reći mora: da ne samo nikakvoga političkoga razloga neima, koj bi na putu stajao, da se Hrvatska po mogućnosti neizcieli, pače, pače! svi višji politički razlozi za to vojuju, da se Hrvatska okriepi, ojača i za izpunjenje svoje visoke misije usposobi. Smatrao Hrvatsku naprama italiskomu, ili napram ugarskomu, ili naposljetku naprama ili orientalnomu pitanju, koji iole zamašaj stvari proračunati znade,[7] priznati mora, da Hrvatsku valja kriepiti. Što se osobito orientalnoga pitanja tiče, koje je Bog na dnevni red europejski postavio, svatko vidi, da će riešenje njegovo duboko zasiecati u udes austrijske monarhije. Južnoslavjanstvo veliku će u tom obziru imati zadaću riešiti, ter bi vješta državnička ruka isto lahko upotriebiti mogla na korist i sreću ciele monarhije.

Ja se sjećam, da sam jednom negdi čitao, da Austrijska monarkija najkrasniji i najznamenitiji položaj u Europi zauzima, da je ista opredieljena znamenite i upravo providencijalne čine u svakom europejskom pokretu tvoriti, da je ciele Europe red i blagostanje uzko sa blagostanjem Austrije skopčano; da su elementa Austrije baš upravo u raznolikosti svojoj najsposobnija za to, da dugotrajnost državi ojamči i.t.d. ali da već od duljega vrēmena državnici i politici austrijski zadaću države dobro neshvaćaju, i da sredstva sposobna za izvesti ju neupotrebljuju. Carstvo u mjesto da se krēpi, svak dan više slabi i propada. Koliko je u tom istine neznam, toliko poleg čvrstoga svoga osvedočenja kazati mogu da današnja vlada austrijska zadaću jugoslavjanstva ni malo pojmila nije. Ja bih zalogom očiju svojih jamčio, da će jednom dogodovština o sadanjem pokretu i vremenu reći: da su današnji državnici pitanje jugoslavjansko[8] sbog predsuda i pravih sitnjaria krivo shvatili i upravo nikako riešili.

Osim drugih zalà posljedica toga postupka jest, pomanjkanje svakoga pouzdanja, koje je već u saboru našem zlo djelovalo, a danas, bojim se, da nije sa sviem u nas zavládalo. Isto ono pitanje, koje centralnoj vladi toliko na srdcu leži, bolje bi se i prije riešilo, da se je drugačije postupalo. Poslje desetogodišnjega tužnoga izkustva na vladi je upravo bilo naš narod nekim načinom na pouzdanje prisiliti, što bi samo čini nedvojbeni, čini odlučni i odvažni proizvesti mogli. Velim, da bi se u tom slučaju i državo-pravni odnošaj naš po prošlom saboru povoljnije riešio, ali se sbog pomanjkanja pouzdanja riešiti nije mogao, jerbo sve skrupule naših ljudi moguće je bilo odstraniti, jedno si samo iz glave izbiti nedadoše, a to je: da se snama iskreno nepostupa. Kad velim da bi se odnošaj naprama celokupnosti povoljnije řešio, dužnost mi je reći, da je to, po mojem bar osvędočenju, tako razumjeti, da nebi narod naš svoju god. 1848. zatajao, i zaključke sabora istogodišnjega zaniekao, ali nebi nigda i nigda dopustio, da se isti zaključci jednostrano i samovoljno po onima tumače, koji su ih[9] ponudjene

odbili i odbacili, ter koji su kaznozakone stvorili, pod kojih kaznu bi pao onaj, koji bi se prošlih deset godina na njih pozivao.

Neka mi svietlost Vaša oprost, što pri položenju časti svoje, uztrpljivost Vašu toliko mučim, kad sam se latio pera nisam ni sam mislio, da ću tako dug biti. Prelazim da svoj postupak opravdam, na nutarnja pitanja, jerbo ovo što dosad navedoh, vanjska su, tako rekav Hrvatske pitanja. Ja ću se trsit kratkim biti.

Kad se o nutarnosti našoj bistro suditi hoće, tada se po mojem mnenju na dvie stvari oko baciti ima. I to prvo: na moralno stanje, kamo prava spadaju i na njima osnovani duševni napredak. Drugo: na materijalno stanje. Jedno je ovo s' drugim uzko skopčano. Kao što tielo bez duše, duša bez tiela nemože djelovati; tako država nemože napredovati, ako joj je moralno stanje poremetjeno; nemože duševno napredovati, ako materijalno propada, ili barem nenapreduje.

Što se moralno-pravnoga stanja tiče našega; to je već zato u svih strukah javnoga života podobro poremetjeno, što državno-pravni odnošaji naši neriješeni ostadoše. Reagira to vrlo jako u svu našu upravu. Sve je sbog toga nestalno, sve neuredno. Ja ću samo[10] jedno napomenuti.

U zemlji našoj dvie uprave, ne jedna poleg druge, nego upravo jedna proti drugoj postoje, i premda municipija naša u tom obziru mnogo takta i umjerenosti pokazuju, to ipak mogu po svojoj duši kazati, da cesarske oblasti upravo na to idu, da municipalnoj upravi moralni ugled unište.

Ja mislim da svaki, koj zdrave oči ima, priznati mora, da tako dugo obstati nemože, a čim dalje postoji, tim se gorje sve mrsi, i narod upravo demoralizira. S. pismo veli: „nemo potest duobus dominis servire.“⁴ Nije moguće, da država za dugo dvie uprave podnaša. Jedna od njih prestati mora, čim prije, tim bolje. U državi dobro uredjenoj uprava je prva stvar, uprava je upravo duša i moralno bitje države, kojoj sve služiti ima. Financijalna pitanja drugotna su pitanja. U državi gdje su financije poremetjene, tu je naopako; tu su financijalna pitanja prvotna pitanja, ter se nepita hoće l'? neće l'? pod ovom ili onom financijalnom naredbom uprava trpiti i moralno[11] stanje države nazadovati; nego što je pod financijalnim vidom korisnije, probitačnije? Vlada centralna kod nas ima svoju financijalnu i poreznu upravu, pak se samo za to brine, da porez sav u kasse uteče, a malo si glave tare za to, što će uprava i moralno stanje države trpiti, pače možebit joj je drago, da se municipalna uprava pred narodom compromittira. Vlada centralna je pod ovim vidom prisiljena nižjemu činovništvu discrecionalnu oblast podieliti, na priliku poreznim uredom.

⁴ „nemo potest duobus dominis servire“, nitko ne može dvojici gospodara služiti.

Discrecionalna oblast vrlo je delikatna stvar, osobito u ovo naše podosta uzrujano doba. Diskrecionalna oblast kad se već podieliti ima, iziskuje organe mudre, izobražene; inače neizmierno mnogo štete i kvara nanieti može.

Ja mogu po svojoj duši reći, da pod današnjom carskom upravom nečuvene nepodobštine i nepravde bivaju, da se narod neizmierno kvari i demoralizira. A tom se zlu nikako drugčije doskočiti nemože, nego da čim prije polutansko ovo stanje pristane. Zato je ne samo u našem domaćem interessu nego u interessu i centralne vlade, da se sabor naš čim prije pozove, ter da se sav naš položaj čim prije na čistac izvede. Da kako da se je u tom obziru mnogo i mnogo, po mojem bar mnenju, grešilo, dočim se je povjerenje rušilo pa ga je teško steći; ali ipak čini odlučni, politika mudra i odvažna znati će iznaći načine da ladja, podosta već slaba, plienom uzburkanih valova nepostane, neg se sretno u luki spasi. Ali svaki dan je u tom obziru veliki gubitak, ter ako je sabor utočistje naše[12] i pristanište, to se žuriti imamo, jerbo pristanište to pomanjkanjem pouzdanja sve to više znači se, pak ako se za vremena što odlučnoga neučini, mogu baš upravo podrtine pristaništa ladji opasnije postati, nego uzrujani valovi morski. Što se moje malenkosti tiče, to vrlo često puk naš pritišten nuždom i eksekucijom meni se kano biskupu i svojemu velikomu županu utiče, da mu pomognem, a meni srdce od jada puca, kad im pomoći nemogu, što da bih mogao, rad bih učinio, zaboravio na vlastite uvrjede i sramote, koji mi se bez ikakovoga povoda, hotimice svak dan od pravih kukavica nanašaju. Ja u očigled toga doisto nesnosljivoga stanja opetujem i opetujem. S a b o r, čim prije S a b o r.

Kad je o sadanjem nutarnjem stanju našem pod moralnim i pravnim vidom suditi, tad se svako pitati ima, kad već državopravni položaj naš neriešen ostade, ter dvostruka uprava i sve mane toga polutanskoga stanja u nas vlada, jesmo li barem u onih točkah neodvisni i samostalni, u kojih nam listopadska diploma samostalnost i neodvisnost jamči?

Odgovor na to pitanje nemože biti dvojbena, da nismo ni malo.[13] Sva pitanja i onako, koja iole u politiku zasijecaju, zna se u čijih su danas ruku; ter ko da bi se samo bojati imalo, da se kod jednog naroda povjerenje neizgubi, a do drugih ni malo stalo nije, officiosni organi opetovano tvrde i potvrđuju, da se ništa bojati nije, da je sva politika Austrije u krepkih i odvažnih ruku, da će ona, kao što je i bila, ostati, te ostati nje mecka. Osim toga još i danas nije riešeno pitanje sjedišta vrhovnoga suda našega, a bome da želja naroda našega i zahtjevi domaćih naših oblastij u tom pitanju odlučni upliv imaju, danas bi to pitanje sigurno riešeno bilo.

Da je policija sva, što na nutarnjost našu spada, u tudjih ruku, svatko zna. Policija ta je ona ista, koja je bila prošlih deset godina, zaziruć i mrzeć na sve, što je naše.

U kakvom vidu ona naše stvari stanje i odlične naše muževe gori predstavlja, lahko je pojmiti. Stanje Rieke grada sbog toga je upravo anomalno, gdie i naše domaće vlasti, poleg sve svoje dobre volje trpiti moraju, da se duh neprijatni hrvatstvu širi i krěpi, što bi danas sutra liepim povodom biti moglo, da se reče, kao što se u Dalmaciji kazuje: „eto vidite Hrvati, da vas Riečani nećeju, te nećeju, mi narod nemožemo siliti; mi imamo želje naroda za autonomijom i.t.d. izpuniti.[14] Ionako nam Hrvatom osiromašenim i golim, na priliku Lazara, zavide mōre, koje je nepodobno u ruku onoga ostaviti, koji pod trpezom plazi, ter od tudjih mrvica živi. Od današnjega stanja Rieke, do njeke autonomije, mali je samo korak, a Medjumurje tim bi svoj analogon našlo. Što je u tom tužno, jest: da se listopadska diploma tako malo cieni, tu tako moralni ugled monarhističkih načela očevidno podkapa.

Ali je da li smo i sbilja u njekih barem strukah javnoga života neodvisni? Ja velim a nismo, niti u današnjem stanju biti možemo. Ono što se je u najnovije doba sa županijami našimi sbilo, vrlo je poučno i odlučno. Županije naše u bitnih pitanjih mudro i umjereno su postupale. Ugarska je u tom obziru mnogim našincem izgled bila, i da nije bilo velikih napora, lahko bi se naše županije za ugarskom zavele. Za vladu bila bi to, po mojem mnienju, velika šteta. Vlada je dakle bez ikakove dvojbe umjerenost tu dostojno ocienila.

Nadati se dakle moglo, da će županijska uprava u ostalom barem štedjena biti, tim više, što bi sabor pred vratima biti imao, ter bi tu vladi trebalo povjerenja naroda, kao gladnomu kruha, a ozeblomu sunca. Pak šta bi? umjerenostju svojom i popustljivostju svojom[15] nespasiše se županije, nespasiše ni onoliko autonomije, ni onoliko osoblja koliko jim „naputak“ ojamčuje: a to sve zato, jerbo jedno pitanje dominira sva pitanja, to jest pitanje financijalno. Financije austrijske u dost zlom su stanju. Oko njih se punim pravom sve danas vrti. Za to se o njih toliko govori, toliko piše. Veliki dio narodâ austrijskih toga je mnienja, da toj rani neima lieka, do povjerenja i loyalnoga sudjelovanja svih kraljevinâ i zemaljâ. Njeki nemecki financieri javno govore i pišu, da je i u toj struci javnoga života upravo tako, kao i u drugih nuždno, decentralisirati. Decentralisacija po njihovom mnienju prvi bi korak k povjerenju, k' porazumljenju i k' poboljšanju bio.

Bilo tomu medjutim kako mu drago, stalno i nedvojbeno je, da bi zabadava narod ma koji sanjao o neodvisnosti ma u kojoj struci javnoga života, ako nebi troškovnik, koji se iste autonomije tiče u svojoj ruci imao. Ako Hrvatska političku, sudbenu, naukovnu samoupravu imati misli, tada u tih strukah vlast imati mora, sa kraljem svojim „budget“ svoj opredieliti, koji bi se tada imao nepromijenjen u sveobći „budget“ uvrstiti.

Ali će mi se reći: tada je jedinstvo carstva propalo. Ja odgovaram, da nije pravo jedinstvo propalo, nego samo ono jedinstvo, koje ima namjeru prava[16] svih drugih naroda progutati; ono jedinstvo od kojega skoro svi narodi zaziru, ter koje krasnu našu monarkiju u skrajnu opasnost vodi. Ali ako je dopušteno pitanje, kud će pored te teorije jedinstvo, valjda je pored listopadske diplome dopušteno pitanje: a kud će pored strogo centralisiranih financija, tako, da je sbog svake krajcare tudja vrata objitati, kud će autonomija zemaljâ i kraljevina? odgovor je po sve lahk i onom, koji pet izbrojiti neumije, po sve jasan. Kad ja u svojoj vlastitoj kući u svojem vlastitom gospodarstvu ni jedan dio dohodakâ u svojih ruku neimam, kad je ključ moje blagajne u tudjoj ruci, kad ja ni jednu krajcaru samostalno potrošiti nemogu; onda mi je pravo, da mogu poprave u domu i gospodarstvu ove ili one vèrsti neodvisno tvoriti, samo puka sanjaria. Zabadava je našim oblastim dokazivati, da je u Zagrebu akademija, da je universitet i.t.d. nužda velika, da se u Zagrebu ima središte stvoriti višje izobraženosti za sve jugoslavenstvo; da bi to ne samo za naš narod, nego i za cielu monarhiju od velike znamenitosti bilo; sve to i sva ostala zabadava bi, kad financministar, koga na drugom mjestu čizma tišti, koji srdca neima za Hrvatska pitanja, odgovara, to je sve liepo, al nije novacâ. To isto valja i o skupštini centralnoj, koja u svojoj većini nebi imala čuvstva za specijalna pitanja Hrvatska.[17] Ja mislim, da mi u toj struci netreba jasnijim biti. Što je na našimi županijami poštjedeno upravo je malenkost, naprama onom, što je najnovijom naredbom oštjetjeno, i što je pouzdanje izgubljeno. Stvar po mojem mnienju leži u systemi, kojoj se ni najplemenitije namjere i osobe za dugo oprieti nemogu.

Što se napose županije Virovitičke tiče, njezinu znamenitost nitko tajiti nemože. Da nije bilo velikoga truda i napora, u njoj bi se upravo usredotočio duh protivnički; oko nje bi se vrtile dvè druge županije slavonske. Uvijek će to tako ostati. Virovitička županija uvijek će ostati u Slavoniji najznamenitija. Ona će cijeloj Slavoniji pravac davati. Pa što je najnovijom naredbom učinjeno? Učinjeno je upravo to, da meni nije moguće prvoga podžupana najti takvoga, koj bi svrsi odgovarao. U sadašnjih okolnostih nitko se toga posla latiti neće. Osim toga u tako velikoj županiji, i moralnom ugledu, i redovitoj upravi za ljubav, imao bi se obzir na veću platju, i više osoblja uzeti. Uprava dobra i točna nigda se skupo dost naplatiti nemože. Ona sebe nadoknadjuje stostruko. Uprava zla i manjkava ma bila kako ciena ništ nevalja, i štetu velu obćem dobru nanaša.

O sudbenosti ništ neću govoriti. Ona u Slavoniji posve je zapušćena. A ako se[18] nevaram, nigda narod naš od svojega prava, da si sudce bira odustati neće. Dakako, da će se svojstva sudaca opredieliti i njihova neodstranjivost ojamčiti.

Toliko o moralnom stanju. Što se materijalnoga stanja tiče, svatko zna, da od nekoliko godina natrag idemo; uzroka svatko zna, koj zdrave oči ima. Da narod naš veći trh podnašati more, nego ga podnaša, samoj onaj tvrditi može, koji

stanje naše nepoznaje, il narodu našem zlo želi. To je pitanje, koje bi vredno bilo da vještaci u svoj svojoj podrobnosti prosude, rastresu i vladi podnesu. Ja ću samo tri stvari napomenuti. Pèrva je željezna cesta, koja bi doljnje strane dunavske sa sinjim morem spajala. To je životno pitanje za naš narod. Upravo se je čudom čuditi, kako vlada sama već odavno na tu liniju nije došla. To je najkratja, najjeftinija linija. Ta će se linija bolje rentirati, od ikoje druge u carevini. Tako su ogromni probitci te linije, da vlada niti jednoga časa časiti nebi imala, da ju što bržje proizvede.

Krivi, žali Bože! trgovačko-politički nazori u tom obziru već su njeke linije proizveli, i mnoge troškove prouzrokovali, koji ovoj liniji ponješto na putu stoje, ali ipak velim, da je ta linija najprečja, najkorisnija, za našu zemlju upravo životno pitanje, ter bi morala naša[19] vlada rukama i nogama raditi da se ta linija čim prije oživotvori.

Druga je stvar reguliranje Save i Drave. Ove posljednje što se tiče, čudno je, da samo iziskuje trošak od 70 hiljada forinti, a militarski neki spisatelj, koj je vrlo liepo o znamenitosti jadranskoga mora /: vele da je vice-admiral./ i o znamenitosti gore napomenute željezne pruge pisao, veli, da bi italiska vojska, kad bi se Drava pročistila i plovitba do Legrada udjelotvorila, na samom trudu na godinu preko dvie sto hiljada for. prištedila, pak opet ništ nebiva, pak se opet ustručavaju oblasti nezatni kapital uložiti u stvar, koja bi ogromne interese odmah unašala, jerbo se Slavonije i Hrvatske tiče.

Isto je to reći o putevih, koji od Save k' Dravi i k' Dunavu vode. Na našu veliku sramotu a ne manju štetu, neima još ni jednoga puta, koj bi uzku Slavoniju sa Dravom i Dunajom spojio, na neizrečenu štetu prometa i trgovine. Kod Vukovara i Osieka još malo samo tomu treba. Interessi kapitala, koji bi se u tu svrhu uložio, prvu odmah godinu bi u obiem blagostanju isti kapital nad-visiti; pak ipak čujem da se u tu svrhu nije ništ opredielilo. Iskreno izpoviedam, da ništ drugoga nije, ja već sbog te same stvari nebih mogao velikim županom ostati. Ja bih se uvijek stidio obazrieti na svoje djelovanje,[20] kad ne bih bio u stanju izposlovati, da se put iz Vuke do Osieka još ove godine dovrši. Ne bih mogao podnieti, da me sviet zimi mućeć se u blatu kune i prokljine.

Svietli Bane! moja sviest i moje osvjedochenje kaže mi, da u ovakih okolnostih na dalje koristno kano veliki župan nit za domovinu, nit za N. Veličanstvo djelovati nemogu; dužnost mi je dakle odstupiti, i Svetlost Vašu umoliti, da kod Nj. Veličanstva riešenje moje od službe velikoga župana čim prije izposlovati blagoizvolite. Ja ću se povući na užje polje svojega zvanja i onako moje malene intellectualne i phisicne sile koma[j] dosižu, da toj svojoj dužnosti podpuno zadovoljim.

Ja znam da će se taj moj korak svakako tumačiti, al mi je sviest, kamo ljudsko napadanje nedopire, posve mirna. Ja ljubim domovinu i Nj. Veličanstvo poslje Boga najviše i položio bih sto put za njih život svoj, al mi sviest moja kaže, da u ovom položaju više škoditi nego hasniti mogu.

Politički uzrujana vremena nigda se nisu s' nosljivostju odlikovala. U takih vremenih svatko bi rad, da se sav sviet pod jaram svoga mnienja skući. Moral toga postupka jest: u neznačajnosti i nepostojanosti kriepost tražiti; dočim prava vjera, plemenita duša i uzvišena[21] namjera osvjedočenje i svoje i tuđe štuje. Viernost samo tada moralnu vriednost ima, kad ju iskrenost i značajnost prati a obzir na Boga i istinu kriepi. Ja opetujem, da sam pripravan za Nj. Veličanstvo i domovinu život svoj položiti, al mi osvjedočenje moje kaže, da danas više bih štete nego koristi nanieti mogao. Po mojem osvjedočenju današnji put k' opasnosti vodi.

Vašoj Svietlosti na ljubavi i povjerenju liepo se zahvaljumem i molim, da me i odele Vaše ljubavi i štovanja, Vašega povjerenja vriednim scienite. Ja sam i izvan službenoga dosadanjega odnošaja pripravan Vašoj Svietlosti vazda na službi biti.

U ostalom s' neograničenim štovanjem ostajem u Djakovu dne 5^a travnja 1862.

S v i e t l o s t i V a š e

pokorni sluga

Strossmayer [v.r.]

Napomena: Prijepis izvornika načinjen je u Biskupskom uredu, gdje se strogo pridržavalo biskupova autografa. Cijeli tekst Strossmayerove ostavke vjerno je prenesen u njegovu morfonološkom (korijenskom ili etimološkom) pravopisu i slovopisu, sa svim nedosljednostima. Strossmayeru je bilo svojstveno da svoje tekstove piše vrlo brzo, „iz glave“, ne obraćajući pažnju na ortografski sustav.